

К-14038
П 255486

К-14038

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

**ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 40

СЕРІЯ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ

ВИПУСК 4

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

47 коп.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00284264

2

SR 117/2/24842

522N3

5

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

№ 40

СЕРІЯ НАУКОВОГО КОМУНІЗМУ

ВИПУСК 4

к-14038

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
№. №. 255486

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ОРДЕНА ТРУДОВОГО ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені О. М. ГОРЬКОГО
Харків 1969

ІМІ
В53

Редакційна колегія:

доц. *М. І. Сазонов* (відповідальний редактор), доц. *М. М. Копаниця*,
доц. *А. Д. Мацина*, доц. *Б. К. Решетняк*, доц. *В. І. Астахова*.

**В. І. ЛЕНІН ПРО ЗАХИСТ ЗАВОЮВАНЬ СОЦІАЛІЗМУ ЯК
ЗАГАЛЬНИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИЙ ОБОВ'ЯЗОК КОМУНІСТІВ**

О. М. Куц

Серед факторів, які зумовлюють дійовість міжнародного комуністичного руху, першорядну роль відіграє пролетарський інтернаціоналізм. У цьому знаходить свій прояв самий високий рівень політичної свідомості робітничого класу. Історична місія пролетаріату — знищення у всесвітньому масштабі останньої експлуататорської системи і побудова нового соціалістичного ладу — не може бути втілена в життя без постійно зростаючої ролі інтернаціоналізму. У пролетарському інтернаціоналізмі поєднується благородна мета робітничого класу і шляхи її здійснення.

Ось чому у стратегії і тактиці імперіалізму велике значення надається підризу пролетарського інтернаціоналізму, протиставленню йому різних форм буржуазного і дрібнобуржуазного націоналізму. « В кінці кінців, — твердить буржуазний ідеолог В. Коларз, — комунізм може капітулювати перед націоналізмом у масштабі всього світу »¹. У цьому апологети буржуазії вбачають дійовий засіб збереження експлуататорських порядків у себе вдома і повернення на капіталістичний шлях соціалістичних країн. « Імперіалістична буржуазія робить головну ставку, — говориться у Постанові ЦК КПРС «Про підготовку до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна», — на націоналістичні, ревізійні і лівацькі елементи, прагнучи притупити класову свідомість, послабити ідейно-політичну єдність народів соціалістичних країн, роз'єднати трудящих »².

Дотримання принципів соціалістичного інтернаціоналізму — неодмінна умова зміцнення соціалістичної співдружності держав, зростання їх впливу на хід світової історії. Саме проти цієї співдружності направляють основний удар ревізійні всі відтінків, все більше змикаючись з антикомунізмом.

Прикладом намагань імперіалістів підірвати співдружність народів соціалістичних країн з допомогою націоналізму, ревізійністської та антисоціалістичної ідеології стали події у Чехословаччині. Ворогам соціалізму вдалося тимчасово ввести в оману деяку частину населення цієї країни шляхом використання демагогічних лозунгів, що перекручували національні інтереси Чехословаччини і протиставляли їх інтернаціональним інтересам усієї соціалістичної співдружності.

¹ W. Kolas. Communism and colonialism. London—NEW-YORK. 1964, стор 13.

² Газ. «Радянська Україна», 10 серпня 1968 р.

Змикання опортунізму як «лівого», так і правого з антикомунізмом наочно проявилось у дні, коли соціалістичні країни надали інтернаціональну допомогу чехословацькому народу в його боротьбі по захисту соціалістичних завоювань. Контрреволюційні сили виступили перш за все проти завоювань соціалістичного ладу у самій Чехословаччині, інтересів безпеки соціалістичної співдружності, миру в Європі і інтернаціональної допомоги чехословацькому народу з боку соціалістичних країн, одержавши підтримку як з боку «лівої» великодержавної шовіністичної групи Мао Цзе-дуна, так і з боку правих ревізіоністів деяких країн.

Отже, питання про захист завоювань соціалізму залишається одним з головних питань світового розвитку, всієї політичної, теоретичної, ідеологічної діяльності комуністичних та робітничих партій і інтернаціональним обов'язком комуністів.

Вирішуючи це завдання, комуністичні та робітничі партії неухильно керуються вченням В. І. Леніна про захист соціалістичної революції і завоювань соціалізму. Ленінське вчення є теоретичною підставою політики братніх партій в їх боротьбі за дальший розвиток соціалізму, зміцнення безпеки народів соціалістичних країн.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що революція лише тоді чого-небудь варта, якщо вона вміє захищатись. Захищатись політично, економічно, ідеологічно і власно воєнним, збройним шляхом. Володимир Ілліч закликав захищатись як від спроб контрреволюції в середині країни, так і від міжнародного імперіалізму, без підтримки якого не обходились і не обходяться контрреволюційні сили. Засновники наукового комунізму на досвіді Паризької Комуні показали, що повна і беззаперечна підтримка країни, де пролетаріат прийшов до влади, є законом міжнародного робітничого руху¹.

В. І. Ленін непохитно вірив у те, що робітничий клас Країни Рад буде «всіма силами і всіма, які є в його розпорядженні, засобами підтримувати братній революційний рух пролетаріату всіх країн»². Він обпрунтував положення про те, що необхідною умовою перемоги соціалістичної революції у тій чи іншій країні є підтримка її міжнародним робітничим класом, його авангардом — РСРП і країнами соціалізму. Ленін вимагав вести рішучу боротьбу із дрібнобуржуазним націоналізмом, який оголошує інтернаціоналізмом визнання рівності націй, зберігаючи національний егоїзм, замкнутість, ізоляціонізм; інтернаціоналізм у ленінському розумінні вимагає, «по-перше, підпорядкування інтересів пролетарської боротьби в одній країні інтересам цієї боротьби у всесвітньому масштабі; по-друге, вимагає здатності і готовності з боку нації, яка здійснює перемогу над буржуазією, іти на найбільші національні жертви заради повалення міжнародного капіталу»³.

Ленін застерігав проти недооцінки небезпеки контрреволюції як соціальної опори світового імперіалізму. Контрреволюційні елементи, говорив він, — це «найлютіші вороги трудящих, вмілі, знаючі, досвідчені, які терпляче вичікують зручного моменту для змови... з цими ворогами трудящих... треба бути нещадним»⁴.

Головною умовою захисту завоювань соціалізму В. І. Ленін вважав зміцнення позицій соціалізму у своїй країні і надання допомоги міжнародному робітничому руху. «Інтернаціоналізм на ділі — один і тільки один: самовіддана робота над розвитком революційного руху

¹ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 18, стор. 152.

² В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 92.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 122.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 497.

і революційної боротьби в своїй країні, підтримка (пропагандою, співчуттям, матеріально) такої ж боротьби, такої ж лінії, і тільки її одної, в усіх без винятку країнах»¹. Комуністична партія Радянського Союзу в сучасних умовах розглядає комуністичне будівництво в СРСР як велике інтернаціональне завдання радянського народу, яке відповідає інтересам всієї світової системи соціалізму, інтересам міжнародного пролетаріату і всього людства. У рішенні липневого (1968 р.) Пленуму ЦК КПРС відзначено, що «успіхи у справі будівництва комунізму в нашій країні відповідають інтересам братніх країн соціалізму, всіх революційних сил, інтересам боротьби проти міжнародного імперіалізму, за мир, національну незалежність, демократію і соціалізм»².

З утворенням світової соціалістичної системи перед марксистсько-ленінськими партіями постали нові завдання — завдання захисту соціалізму у світовому масштабі. Кожна соціалістична держава є незалежною, самостійною, суверенною, і одноразово в силу соціально-економічної природи свого устрою всі вони мають спільні інтереси, які диктують необхідність їх спільних дій як світової соціалістичної системи. К. Маркс заповідав робітникам, коли вони прийдуть до влади, домогаться «гармонійної національної та інтернаціональної координації суспільних форм виробництва»³.

Однопитність економічної основи та державного устрою, єдина ідеологія, спільна мета і інтереси у справі будівництва соціалізму і комунізму, захист революційних завоювань і національної незалежності служать об'єктивною підставою інтернаціональної згуртованості і міцної дружби країн соціалізму. Поєднання інтересів кожної соціалістичної країни з інтересами співдружності в цілому — необхідна умова успішної спільної боротьби проти імперіалізму, за вирішення загальних міжнародних завдань. В. І. Ленін роз'яснював комуністам, що обов'язково потрібен тісний військовий і господарський союз, бо інакше капіталісти «задавлять і задушать нас поодиноці. Хто порушує єдність і найтісніший союз..., той допомагає... капіталістам-хижакам усіх країн»⁴.

Тому загальною закономірністю розвитку соціалізму є інтернаціоналізм, розвиток дружби і всебічного співробітництва країн світової системи соціалізму та зміцнення солідарності з трудящими усього світу.

Оскільки соціалістична система стала світовою, то і справа її захисту набула міжнародного характеру, здійснюється зусиллями всіх соціалістичних країн. Вони протиставляють об'єднаній військовій могутності імперіалізму об'єднану військову могутність соціалізму. Для всіх братніх партій і комуністів була і залишається непорушною вказівка В. І. Леніна про необхідність міцного військового союзу: «...Стоячи проти величезного фронту імперіалістичних держав, ми, що боремось проти імперіалізму, являємо собою союз, який потребує тісного військового згуртування, і всякі спроби порушити це згуртування вважаємо за цілком недопустиме явище, за зраду інтересів боротьби проти міжнародного імперіалізму... Ми говоримо: необхідна єдність військових сил, відступ від цієї єдності» недопустимий»⁵.

За нинішніх умов ленінська вимога набуває особливого значення у зміцненні колективної оборони братніх соціалістичних країн. В ім'я

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 24, стор. 53.

² Газ. «Радянська Україна», 19 липня 1968 року.

³ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 17, стор. 535.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 266.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 295.

цього був укладений оборонний військовий союз—Варшавський Договір, який постійно розвивається і вдосконалюється. Тільки спільні дії по захисту спільних інтересів, завоювань соціалізму і комунізму гарантують безпеку братнім народам від посягань імперіалістів. «Боротьба проти американської агресії у В'єтнамі знову показала, — підкреслено у Заяві комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн в Братиславі, — що зміцнення згуртованості соціалістичних країн-найважливіша запорука успіхів у битві з імперіалізмом»¹.

Імперіалістична реакція намагається всіма засобами послабити військовий союз соціалістичних країн. У цій ганебній справі вона знайшла собі союзників в особі контрреволюційних та антисоціалістичних сил у Чехословаччині, які спробували завдати удару по Варшавському Договору. Вороги чехословацького народу вимагали нейтралізації Чехословаччини і виходу її з Організації Варшавського Договору². Ця позиція співпадає з прагненням маоїстів обеззброїти соціалістичні країни перед загрозою імперіалістичної небезпеки. Чжоу Ень-лай навіть заявив, що зараз немає соціалістичного табору, тому захист революційних завоювань в його межах відпадає. Маоїсти оголосили «зайвим, агресивним, реакційним» Варшавський Договір»³.

Хто наносить удар по інтернаціональній співдружності соціалістичних країн, той завдає удару завоюванням соціалізму, посилює небезпеку імперіалістичної агресії проти братніх країн. Хто підриває обороноздатність соціалістичної співдружності, той підриває разом з тим обороноздатність своєї власної країни. В. І. Ленін у свій час вказував, що «руйнує зв'язок з міжнародним соціалізмом той, хто почав би ставитися легковажно до оборони країни, в якій переміг уже пролетаріат»⁴.

Комуністична партія Радянського Союзу домагається всебічного зміцнення єдності соціалістичних країн, зокрема по захисту завоювань соціалізму. Заходи, здійснені Радянським Союзом і іншими соціалістичними державами для надання допомоги братній Чехословаччині, повністю відповідають ленінським принципам інтернаціонального захисту соціалістичних держав в умовах жорстокої боротьби двох систем.

У резолюції листопадового пленуму ЦК КПЧ (1968 р.) підкреслено необхідність зміцнювати союз з країнами соціалістичної співдружності, підтверджено непорушність взятих зобов'язань по Варшавському Договору⁵.

Останнім часом великої гостроти набуло питання про ставлення комуністів до національного суверенітету. Буржуазна пропаганда і ревізіоністи намагаються обвинуватити СРСР і інші соціалістичні країни в порушенні суверенітету, у втручанні у внутрішні справи Чехословаччини тощо. Характерно, що найактивніше виступають уряди тих імперіалістичних держав, які звели таке втручання майже у найвищий принцип своєї зовнішньої політики.

Стосовно до подій у Чехословаччині позиція КПКР у цьому питанні суверенітету чітко визначена у партійних і державних документах. У зверненні урядів п'яти соціалістичних країн до чехословацького народу вказувалося, що війська братніх країн вступили до Чехословаччини в зв'язку з загрозою її суверенітету і соціалістичним завоюванням⁶.

¹ Газ. «Радянська Україна», 4 серпня 1968 р.

² «Правда», 24 серпня 1968 р.

³ «Правда», 13 січня 1969 р.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 27, стор. 293.

⁵ Rudé právo, 19/XI 1968 р.

⁶ «Правда», 22 серпня 1968 р.

Відомо, що Радянський Союз послідовно і рішуче відстоює принцип національного суверенітету. Внаслідок розгрому гітлерівських і японських окупантів СРСР допоміг багатьом народам Європи і Азії відновити національну незалежність, зміцнити їх суверенітет. Радянський Союз захистив суверенітет Корейської Народно-Демократичної Республіки, соціалістичної Куби від імперіалістів США та їх спільників. Мирнолюбні народи знають про підтримку нашою країною справедливої боротьби арабських народів, які ведуть боротьбу за свою незалежність проти ізраїльської агресії, що підтримується імперіалізмом, насамперед американським.

Послідовну лінію СРСР у відстоюванні національного суверенітету можна прослідкувати і на історії наших відносин із Чехословаччиною. Радянський Союз рішуче виступив на захист суверенітету чехословацької держави у 1938 році і виявив готовність відстоювати його всіма, у тому числі й військовими, засобами від фашистських агресорів¹. Західні держави за згодою буржуазного уряду Бенеша зрадили суверенітет Чехословаччини, і мюнхенська угода дала можливість гітлерівським загарбникам задушити республіку, її національну незалежність і державну самостійність. Розгромивши німецько-фашистських загарбників, СРСР відновив суверенітет Чехословаччини і відкрив дорогу для демократичного і соціалістичного розвитку цієї країни.

Відомо, яку велику увагу В. І. Ленін надавав національному питанню, проблемам взаємовідносин соціалістичних республік, організації їх міцного союзу. Вимагаючи уважного відношення до прав усіх народів, малих і великих, борючись за встановлення дійсно рівноправних відносин між ними, він у той же час невпинно закликав виходити з класових інтересів трудящих, з інтересів революційної боротьби робітничого класу. В. І. Ленін вчив комуністичні партії «на чільне місце ставити не абстрактні і не формальні принципи, а ...чітке виділення інтересів пригноблених класів, трудящих, експлуатованих, із загального питання народних інтересів взагалі...»².

Такий підхід дає ключ для дійсно наукового розуміння взаємозв'язку пролетарського інтернаціоналізму і таких принципів міждержавних відносин, як невтручання, суверенітет на ін. Не можна протиставити суверенітет окремих соціалістичних країн інтересам світового соціалізму, світового революційного руху. В. І. Ленін вимагав від усіх комуністів «боротися проти дрібнонаціональної вузькості, замкнутості, відособленості, за врахування цілого і загального, за підпорядкування інтересів часткового інтересам загального»³.

Антисоціалістичний шлях, «нейтралітет», на який штовхали чехословацький народ, привів би до втрати Чехословаччиною незалежності. Допомога трудящим ЧССР з боку країн соціалістичної співдружності, які запобігли експорту контрреволюції ззовні — це і є боротьба за суверенітет братньої країни проти тих, хто прагнув позбавити її суверенітету, віддавши країну імперіалістам. Виступаючи у Національних зборах, Голова уряду ЧССР О. Чернік відзначив, що зараз боротьба між імперіалізмом, з одного боку, і соціалізмом та прогресивними силами, з другого боку, впливає на уявлення суверенітету, яке визначається тим фактом, що національні інтереси окремих соціалістичних країн можуть бути забезпечені лише спільними діями всієї соціалістичної співдружності⁴.

¹ Новые документы из истории Мюнхена, М., 1958, стор. 139—140.

² В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 119.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 321.

⁴ Rudé právo, 19/X 1968.

Збіг національних та інтернаціональних інтересів народів соціалістичної співдружності створює сприятливі умови для виховання трудящих соціалістичних країн в дусі соціалістичного інтернаціоналізму. Але при розв'язанні цього завдання виникає багато труднощів, пов'язаних з виключною живучістю залишків буржуазного націоналізму, які всіляко підтримуються міжнародною і внутрішньою реакцією.

Послідовно класовий підхід до суспільних явищ дав можливість В. І. Леніну розкрити протилежність інтернаціоналізму і буржуазного націоналізму: «Буржуазний націоналізм і пролетарський інтернаціоналізм — два непримиренно-ворожі лозунги, що відповідають двом великим класовим таборам усього капіталістичного світу і виражають *дві* політики (більше того: два світогляди) в національному питанні»¹.

Якщо соціалістичний інтернаціоналізм виступає як засіб повного і національного визволення трудящих, перетворення світу на комуністичних засадах, то буржуазний націоналізм — за увічнення класового і національного гніту. Націоналізм за сучасних умов виражається перш за все у відмові від класових позицій при аналізі суспільних явищ, від ідеї єдності усіх загонів світового революційного руху і соціалістичних країн в їх боротьбі проти спільного ворога — імперіалізму.

Події в Китаї ще раз доводять правдивість ленінського передбачення про те, що боротьба з націоналізмом набуватиме все більшого значення в міру того, як соціалізм вийде за межі однієї держави і буде охоплювати все нові й нові країни².

Врахування національних особливостей, традицій різних країн і творчий підхід до застосування марксизму-ленінізму у кожній країні — це найважливіша вимога інтернаціоналізму, що відкидає ігнорування національних особливостей. Важливе завдання комуністів у боротьбі за соціалізм у своїй країні В. І. Ленін вбачав у тому, щоб «дослідити, вивчити, відшукати, вгадати, схопити національно-особливе, національно-специфічне в *конкретних* підходах кожної країни до розв'язання *єдиного* інтернаціонального завдання»³.

Виходячи із загальних закономірностей будівництва соціалізму, півстолітнього досвіду Радянського Союзу, комуністичні партії творчо застосовують найбільш раціональні форми співробітництва, які сприяють швидкому розвитку націй і руху кожної країни по шляху до соціалізму.

Перебільшення національних особливостей, відособлення своєї країни від досвіду інших країн і тим більше протиставлення національних інтересів свого народу інтернаціональним інтересам усієї соціалістичної співдружності, по суті, означає відхід від марксизму і сповзання на позиції реакційного націоналізму. Найбільші помилки і перекручення у тлумаченні національних і інтернаціональних інтересів характерні для представників різних і навіть протилежних «моделей» соціалізму, «демократичного соціалізму», «національного комунізму» та ін., які пропагуються опортуністами, яких підтримує імперіалістична пропаганда. «Курс на ізолюване, — говорить у Програмі КНРС, — відособлене від світової співдружності соціалістичних країн будівництво соціалізму неспроможний у теоретичному відношенні, оскільки суперечить об'єктивним законам розвитку соціалістичного суспільства. Він шкідливий в економічному відношенні, оскільки веде до марнування суспільної праці, зниження темпів зростання виробництва і до залежності країни від капіталістичного світу. Він небезпеч-

¹ В. І. Ленін. Твори т. 20, стор. 10.

² Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 122.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 68.

ний і реакційний у політичному відношенні, оскільки не згуртовує, а роз'єднує народи перед об'єднаним фронтом імперіалістичних сил, живить буржуазно-націоналістичні тенденції і кінець кінцем може привести до втрати соціалістичних завоювань»¹.

Узагальнюючи досвід боротьби Радянської влади проти ворогів соціалізму, В. І. Ленін підкреслював вирішальне значення керівництва Комуністичної партії у справі захисту соціалістичних завоювань. Головне він вбачав в її ідейній єдності, закріпленій організаційним згуртуванням. Як показали події у Чехословаччині, світова реакція не припиняє спроб використати послаблення єдності партії для того, щоб посилити атаки на комуністів, на соціалізм. Підривати за цих умов єдність партії означає допомагати нашим класовим ворогам.

Не менш небезпечним для справи соціалізму у Чехословаччині було те, що поряд із послабленням організаційно-політичної роботи керівництво КПЧ віддало до рук правих, антисоціалістичних сил контроль над засобами ідейного впливу на маси. В. І. Ленін ще 1918 року передбачав, що капіталізм «проти нас висуне прапор свободи»². Рішуче виступаючи проти домагань деяких комуністів ввести свободу преси, В. І. Ленін робить важливий висновок, який зберігає своє значення й сьогодні: «Свобода друку в РСФРР, оточеній буржуазними ворогами всього світу, є свобода *політичної організації буржуазії*... Дати їй *ще* таку зброю, як свобода *політичної організації* (свободу преси, бо преса є центр і основа політичної організації), значить полегшувати справу ворогові, допомагати класовому ворогові»³.

Інтереси соціалізму вимагають захищати завоювання соціалістичної демократії від підступів імперіалізму, від антигромадських і антисоціалістичних елементів, виховувати в усіх членів суспільства непримиренність до будь-яких посягань на принципи і норми соціалістичного співжиття.

Там, де комуністичні і робітничі партії здійснюють керівництво державою, одна із корінних вимог, що виходить із принципу пролетарського інтернаціоналізму, полягає в тому, що саме ці партії несуть відповідальність за долю соціалізму в своїх країнах, тому вони повинні зробити все, щоб перешкодити спробам сил внутрішньої і зовнішньої контрреволюції тим чи іншим шляхом підірвати підвалини соціалістичного ладу.

І той же принцип пролетарського інтернаціоналізму покладає на інші братні партії і країни обов'язок стояти на варті як загальних інтересів соціалістичної системи в цілому, так і інтересів соціалізму в кожній окремій соціалістичній країні. Виходячи з ленінського положення про те, що «інтереси соціалізму, інтереси світового соціалізму вищі від інтересів національних»⁴, кожна партія несе відповідальність не лише перед своїм робітничим класом, а й перед світовим комуністичним рухом, «і не може ухилитися від обов'язків, що випливають з цього»⁵, підкреслювалось у листі компартій п'яти соціалістичних країн ЦК КПЧ.

Захист соціалістичних завоювань В. І. Ленін вважав найвищим інтернаціональним обов'язком не тільки робітничого класу, трудящих соціалістичних республік, але й всього пролетаріату. Найважливішим

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Київ, Держполітвидав, 1962, стор. 52—53.

² В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 311.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 32, стор. 466.

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 334.

⁵ Газ. «Радянська Україна», 17 липня 1968 р.

політичним завданням сучасного комуністичного і робітничого руху є зміцнення його єдності. Для комуністичних і робітничих партій актуальним є заповіт К. Маркса домагатися того, щоб робітники всіх країн не тільки *відчували*, але й *діяли* як брати й товариші, що борються в єдиній армії¹.

Імперіалізму, який сьогодні втрачає одну за одною свої позиції, як ніколи потрібні союзники. Ось чому буржуазна пропаганда із захопленням вітає будь-який відступ від інтернаціоналізму, будь-який прояв лівосектантського авантюризму і правого опортунізму, для яких над усе вузьконаціональні інтереси. В. І. Ленін писав: «Хто став на точку зору націоналізму, той, природно, доходить до бажання оточити китайською стіною свою національність, свій національний робітничий рух, того не бентежить навіть і те, що стіни доведеться будувати окремі у кожному місті, містечку, селі, того не бентежить навіть, що своєю тактикою роз'єднання і роздроблення він *перетворює в ніщо великий заповіт зближення і єднання пролетарів усіх націй, усіх рас, усіх мов*»².

Політичний курс китайських розкольників показує, як далеко може завести великодержавний шовінізм, який веде широкий ідеологічний наступ на соціалістичну співдружність і колективні організації братніх країн, плете інтриги і щедро фінансує провокації, направлені на розкол комуністичного руху. Різке посилення «антисоветизму» в політиці, пропаганді, військові авантюри, поширення розкольників і підривної діяльності в соціалістичній співдружності і світовому комуністичному русі—ось в чому вони шукають вихід з ізоляції, в якій опинилися внаслідок своєї великодержавної націоналістичної політики.

В. І. Ленін був нещадним до опортуністів, які замикаються у своїх «національних квартирах» і зраджують інтереси соціалістичної революції. Він писав, що буржуазія всіх країн і опортуністи «найбільше старалися роз'єднати робітників різних національностей, розпалити недовір'я, порушити тісний міжнародний союз і міжнародне братерство робітників. Коли буржуазії вдається це, справа робітників програє»³.

Згуртування всіх антиімперіалістичних, антимонополістичних сил вимагає від комуністів проведення гнучкої і принципової тактики, подолання сектанства, уміння залучити маси до активної боротьби проти імперіалізму, ізолювати правих і «лівих» лідерів, які погрязли в антикомунізмі.

Людиноненависницькій моралі націоналізму і антикомунізму комуністи протиставляють ідеологію інтернаціоналізму. У Заяві наради представників комуністичних і робітничих партій 1960 року підкреслена необхідність марксистсько-ленінської інтернаціональної політики комуністичних і робітничих партій, виховання трудящих у дусі інтернаціоналізму⁴. Виховання трудящих соціалістичних держав у дусі єднання патріотизму і інтернаціоналізму сприяє успіхам кожної з братніх держав і всього соціалістичного табору, зміцненню їх єдності і згуртованості, дальшому розвитку дружніх відносин між ними.

Виховання радянських людей у дусі дружби і поваги до народів СРСР і трудящих усього світу КПРС розглядає як одне з важливих завдань комуністичного будівництва. В. І. Ленін підкреслював, що

¹ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 16, стор. 190.

² В. І. Ленін. Твори, т. 6, стор. 461.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 267.

⁴ Програмні документи боротьби за мир, демократію і соціалізм, К., Політвидав, 1964, стор. 53.

«...нам довелось взяти на себе весь тягар—в чому ми вбачаємо велику честь—бути застрільниками світової боротьби проти імперіалізму»¹. Виконуючи заповіді Володимира Ілліча, радянський народ у боротьбі за соціалізм прийняв на себе головний тягар боротьби із світовим капіталом. XXIII з'їзд КПРС ще раз вказав, що наша партія у своїй діяльності «виходить із корінних інтересів радянського народу, інтернаціонального революційного обов'язку перед братніми соціалістичними країнами і трудящими всіх країн»².

Комуністи країн соціалістичної співдружності, братні партії і трудящі світу схвалюють політичну лінію і практичну діяльність Комуністичної партії Радянського Союзу, направлену на рішучу відсіч імперіалізму і відвернення світової війни, на зміцнення співдружності країн соціалізму, на зміцнення єдності комуністичного руху і всіх антиімперіалістичних сил. У тезах ЦК ПОРП до V з'їзду партії вказується: «Комуністичні партії всіх соціалістичних країн повинні цінувати і враховувати на практиці міжнародну роль Радянського Союзу, політична позиція і оборонна могутність якого гарантує безпеку всього соціалістичного табору і можливість мирного і самостійного розвитку всіх соціалістичних держав»³.

Ленінські ідеї про захист соціалізму і революційних завоювань мають велике міжнародне, інтернаціональне значення. Життя показує, що відступ від ленінських ідей і принципів може поставити під загрозу революційні завоювання народів.

Сила світової соціалістичної системи в її єдності, в дружбі і братерському співробітництві соціалістичних країн. Тому зміцнення єдності всіх соціалістичних країн і прогресивних сил миру — вищий інтернаціональний обов'язок.

Інтернаціоналізм на ділі — це зміцнення єдності соціалістичної співдружності, здійснення кожною соціалістичною країною максимуму можливого для виконання свого інтернаціонального обов'язку — будівництва соціалізму і комунізму, проведення такої політики в середині соціалістичних країн і на міжнародній арені, яка сприяє зміцненню світової соціалістичної системи — головного фактора сучасного революційного руху.

Від згуртування соціалістичної співдружності, від її здатності спільно захищати завоювання соціалізму і єдиним фронтом виступати проти імперіалізму на світовій арені у великій мірі залежить успіх на всіх інших фронтах революційної, визвольної боротьби.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 129.

² Матеріали XXIII з'їзду КПРС, К., 1966, стор. 173.

³ «Правда», 14 травня 1968 р.

В. І. ЛЕНІН ПРО КЛАСОВО-ПОЛІТИЧНУ СУТЬ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

М. Г. Жуган

Диктатура пролетаріату — це історично обумовлений тимчасовий політичний стан суспільства, розрахований на період перетворення капіталістичної суспільно-економічної формації в комуністичну.

В. І. Ленін неодноразово вказував, що шлях до соціалізму лежить тільки через диктатуру пролетаріату. Досвід Радянського Союзу та інших соціалістичних країн підтвердив правильність цього теоретичного ленінського положення, яке стало програмним для сучасного світового комуністичного та робітничого руху і перетворилось в загальну закономірність для країн, що вступають на шлях соціалізму.

Існування диктатури пролетаріату В. І. Ленін поєднував з наявністю експлуаторських класів, опір яких необхідно було подолати. «Диктатура пролетаріату, — писав В. І. Ленін, — є найбільш беззавітна і найбільш нещадна війна нового класу проти могутнішого ворога, проти буржуазії...»¹; «... диктатура передбачає застосування нещадно суворого, швидкого й рішучого насильства для придушення опору експлуаторів, капіталістів, поміщиків, їх прихвостнів...»²; «диктатура пролетаріату є найбільш рішуча і революційна форма класової боротьби пролетаріату з буржуазією»³.

Але В. І. Ленін визначає диктатуру пролетаріату не тільки як насильні методи робітничого класу, направлені на придушення і ліквідацію експлуаторів, «диктатура — це значить керівництво, це значить об'єднання розпорочених, розкиданих трудящих мас»⁴.

У «Тезах про основні завдання II конгресу Комінтерну» В. І. Ленін говорив: «Диктатура пролетаріату є найповніше здійснення керівництва всіма трудящими і експлуатованими, які пригноблені, забиті, задавлені, залякані, роздроблені, обмануті класом капіталістів, з боку єдиного класу, підготовленого до такої керівної ролі всією історією капіталізму»⁵.

Диктатуру пролетаріату В. І. Ленін не обмежував тільки класовими відносинами. «Диктатура пролетаріату є термін науковий; він визначає той клас, який відіграє при цьому роль, і ту особливу форму державної влади, яка називається диктатурою...»⁶.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 7.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 344.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 161.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 360—361.

⁵ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 162.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 47.

Таким чином, виходячи із ленінського вчення, диктатуру пролетаріату можна розглядати у двох основних аспектах: класовому (система відносин робітничого класу з буржуазією і з трудящим селянством) і державному (державна форма диктатури пролетаріату: форма влади, система її органів, їх взаємовідносини і т. п.). Зазначимо, що кожний з аспектів має ще й свої «сторони, обумовлені багатогранністю задач, які пролетаріат вирішує в області економічній, політичній та ідеологічній, перетворюючи капіталістичні суспільні відносини в соціалістичні.

Отже, виразити поняття «диктатура пролетаріату» через будь-яке одне визначення неможливо, бо через його багатогранність і рухомість навіть найзагальніше з них не змогло б охопити всіх його сторін. Звідси і причина такої багаточисленної кількості визначень диктатури пролетаріату.

На цю особливість при визначенні категорій звертав увагу ще й Енгельс, визначаючи поняття «життя»¹.

В. І. Ленін теж вказував на трудність, а тим більш і неможливість дати визначення великим за своїм змістом поняттям. Так, при визначенні поняття «імперіалізм» він писав: «Коли б треба було дати якнайкоротше визначення імперіалізму, то слід було б сказати, що імперіалізм є монополістична стадія капіталізму. Таке визначення включало б найголовніше... Але надто короткі визначення хоч і зручні, бо підсумовують головне, — все ж недостатні, раз з них треба окремо виводити вельми істотні риси того явища, яке треба визначити. Тому, не забуваючи умовного і відносного значення всіх визначень взагалі, які ніколи не можуть охопити всебічних зв'язків явища в його повному розвитку, слід дати таке визначення імперіалізму, яке включало б... п'ять основних його ознак»².

На те, що предмет може мати декілька визначень, В. І. Ленін вказував і у «Філософських зошитах». Він писав: «Дефініцій може бути багато, бо багато сторін у предметах»³.

Враховання цих особливостей має велике методологічне значення і потребує дослідження окремих сторін диктатури пролетаріату в їх історичному розвитку, нерозривному зв'язку і взаємообумовленості. Тільки при такому підході до вивчення ленінської теоретичної спадщини з питань диктатури пролетаріату можна виявити її суть, викрити безпідставність ревізіоністських і догматичних концепцій, представники яких шляхом «виривання» окремих ленінських положень про диктатуру пролетаріату, порушуючи контекст і відповідно їх інтерпретуючи, перекидають суть диктатури пролетаріату.

Об'єктом нашого дослідження є класовий аспект диктатури пролетаріату, при цьому не всі класові відносини, а тільки політичні, тобто ті, що складаються між пролетаріатом і буржуазією, пролетаріатом і трудящим селянством відносно державної влади, її устрою та використання.

Враховуючи зазначені Леніним визначення диктатури пролетаріату та використовуючи його методологічні настанови щодо визначення категорій взагалі і зокрема стосовно до класово-політичних відносин, можна зробити висновок, що відношення пролетаріату до буржуазії В. І. Ленін характеризує як диктаторські відносини, які включають насильство, подолання та інші форми боротьби. Що ж до відносин пролетаріату і трудового селянства, то вони ґрунтуються на дружбі і взаємному інтересі, не носять диктаторського характеру. По відно-

¹ Див.: К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 20, стор. 79.

² В. І. Ленін. Твори, т. 22, стор. 246.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 38, стор. 218.

шенню до трудящих мас пролетаріат здійснює не диктатуру, а керівництво.

Отже, політичні відносини бувають різні за своїм характером і за природою. Вони можуть виступати як відносини панування та підлеглості, придушення одного класу іншим і як відносини співробітництва, класового союзу, відносин класів як керівника і керованого.

Розглянемо ці два типи класово-політичних відносин і з'ясуємо, в чому їх спільність і різниця, як вони взаємодіють один з одним. Це дасть нам можливість розкрити зміст і суть кожного із видів політичних відносин, а також політики робітничого класу в цілому.

Єдність двох видів класово-політичних відносин полягає в тому, що як панування, так і керівництво здійснюються робітничим класом. Обидва типи політичних відносин в сукупності становлять єдину політику робітничого класу, що називається диктатурою пролетаріату. Єдність політичних відносин обумовлена і загальною метою їх — побудовою соціалістичного суспільства.

Однак не можна не вказати на теоретичну безпідставність та практичну шкідливість ототожнення класово-політичних відносин.

Діалектична єдність двох типів політичних відносин, виступаючих як диктатура пролетаріату, не виключає відносної самостійності їх розвитку.

Тим часом П. С. Черемних пише: «Диктатура пролетаріату — це керівництво робітничого класу трудящими масами»¹, а А. І. Корольов вважає, що «пролетаріат виступає як пануючий клас не тільки по відношенню до повалених... класів, а й по відношенню до керованих ним трудящих мас»². Неточність цих висновків, з нашого погляду, полягає в тому, що вони не ґрунтуються на всебічному лєнінському аналізі цих понять і вченні про політичну роль робітничого класу в суспільстві. Такий підхід не дає можливості виявити особливості конкретного прояву політики робітничого класу, її диференціації щодо буржуазії, з одного боку, і пригноблених мас — з другого. Більш того, такі висновки можуть привести до не бажаних наслідків, оскільки з них випливає, ніби відносини робітничого класу з експлуаторами і експлуатованими за своєю природою і характером однотипні.

Така точка зору вже була піддана критиці в нашій літературі. Так, Ф. М. Бурлацький зазначав: «...Невірно ставити знак рівності, ототожнювати поняття диктатури і керівництва... Така точка зору не вірна й щодо періоду переходу до соціалізму»³.

Різниця класово-політичних відносин впливає з різниці базисних відносин і відповідної їм класової структури суспільства.

Класова структура перехідного періоду від капіталізму до соціалізму характеризується наявністю трьох основних класів: пролетаріату, буржуазії і селянства. Ці класи відрізняються не тільки своєю природою, але й своїми життєвими інтересами, що породжує різні за характером міжкласові суперечності.

Основною суперечністю перехідного періоду виступає суперечність між капіталізмом і соціалізмом, яка проявляється у відносинах між пролетаріатом і буржуазією. За своїм характером ця суперечність антагоністична, тобто така, яка виражає корінну полярність воюючих одна з одною діаметрально протилежних сторін. В основі цієї супе-

¹ П. С. Черемных. От диктатуры пролетариата к общенародному государству, М., 1963, стор. 42.

² А. И. Корольев. О диалектике развития диктатуры пролетариата. — «Правоведение», 1962, № 1, стор. 4—5.

³ Ф. М. Бурлацкий. Государство и коммунизм, М., 1963, стор. 111.

речності лежить протилежність життєво важливих умов класів, тобто протилежність насамперед їх економічних інтересів.

Основна суперечність містить в собі не тільки існування, але й зіткнення протилежних класових сил, вона розв'язується тільки шляхом класової боротьби, її результат — ліквідація експлуаторських класів як однієї із сторін суперечності. Таким чином, класова боротьба є головним методом розв'язання основної суперечності, і основною рушійною силою її є робітничий клас. Він різними методами і засобами здійснює політичне панування над буржуазією, ліквідує експлуаторські класи, позбавляє їх економічної та політичної влади. Класова боротьба як засіб розв'язання суперечностей властива лише такому суспільству, де є класові антагонізми і припустима для розв'язання тільки антагоністичної суперечності, результатом якої є насильствене знищення протилежності — буржуазії.

Звідси випливає, що класово-політичні відносини, котрі характеризуються пануванням та підлеглистю, розвиваються двома напрямками, які умовно можна зобразити як вертикальний і горизонтальний.

Вертикальні рамки визначають існування диктаторських відносин, зв'язаних з наявністю експлуаторських класів і існуючих до повної їх ліквідації. Горизонтальні рамки дають можливість нам встановити об'єм тих класових суперечностей, для розв'язання яких необхідна диктатура у формі придушення насильства, панування і т. д.

Отже, політичне панування обумовлене класовим антагонізмом, а його суть впливає із ставлення робітничого класу до буржуазії. На це звертав увагу В. І. Ленін. «Необхідною ознакою, обов'язковою умовою диктатури є насильне придушення експлуаторів як класу»¹. Невважаючи на те, що насильство є суттю диктаторських відносин, але оскільки класи постійно розвиваються, то зазнає змін і суть їх відносин, хоча в основному вона залишається тією ж. Характерно, що В. І. Ленін, як вчений і революціонер, помічав найменші зміни суті відношень пролетаріату щодо буржуазії. Саме це й лежало в основі визначення ним правильної стратегії і тактики пролетаріату. Адже насильство, по Леніну, на різних етапах утвердження соціалізму проявляється по-різному. Спочатку воно виступає здебільшого у формі фізичного придушення опору капіталістів, а в міру посилення соціалізму переважаючим стає економічна та ідеологічна боротьба, які також носять політичний характер. В. І. Ленін надавав основного значення саме цим формам класової боротьби і застерігав, що одним голим, тобто фізичним, насильством буржуазію не знищити. «Насильство можна застосувати, не маючи економічних коренів, але тоді воно історією засуджено на загибель»².

Тому все більше значення набувають такі форми боротьби пролетаріату, як облік, контроль, організація господарства, виховання і т. д., котрі в своїй єдності і становлять суть політичних відносин між пролетаріатом і буржуазією.

Це гармонійне поєднання різних форм класової боротьби В. І. Ленін характеризував як запеклу боротьбу, криваву і безкровну, насильствену і мирну, воєнну і господарську, педагогічну і адміністраторську проти сил і традицій старого суспільства³.

Відношенням пролетаріат — буржуазія не вичерпується політичне життя суспільства. Сферою політики є також відносини, що виникають між пролетаріатом і експлуатованими масами, з одного боку, і насам-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 28, стор. 230.

² В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 330.

³ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 26.

перед трудовим селянством — з другого. Оскільки, по Леніну, «корінного розходження інтересів найманих робітників з інтересами трудящих і експлуатованих селян нема»¹, то суперечність між робітничим класом і селянством (його трудовою частиною) носить не антагоністичний характер і основний метод його розв'язування — не насильство, а дружні відносини. Суттю цих відносин є класовий союз, в якому робітничий клас здійснює не диктатуру, а керівництво, бо «...керівництво пролетаріату юдно тільки може вивести масу дрібних землеробів з рабства капіталу і привести до соціалізму»².

В. І. Ленін завжди підкреслював, що насильство по відношенню до селянства неприпустиме: «Діяти тут насильством, значить погубити всю справу. Тут потрібна робота тривалого виховання»³. У праці «Краще менше, та краще» В. І. Ленін так характеризує ставлення робітників до селянства: «Ми повинні постаратися побудувати державу, в якій робітники зберегли б своє керівництво над селянами, довір'я селян щодо себе...»⁴.

Насильство також неприпустиме і при об'єднанні селянських одноосібних господарств у колективні. «Наше завдання щодо дрібних селян, — писав Енгельс, — полягає насамперед у тому, щоб їх приватне виробництво, їх власність перевести в товариську, але не насильно, а із допомогою прикладу, пропонуючи для цього громадську допомогу»⁵.

Отже, В. І. Ленін виключав насильство як засіб подолання суперечності між пролетаріатом і трудящим селянством: «Пролетаріат керує селянством»⁶. І це керівництво впливає з об'єктивних умов становища класів, насамперед у системі суспільного виробництва. Тут, крім інших, виступають дві основні умови: по-перше, здатність пролетаріату здійснювати керівництво, що визначається не тільки його місцем у системі суспільного виробництва (хоча це й головне), але й організованістю, згуртованістю, а також його соціалістичною природою, і, по-друге, потреба селянства в керівництві з боку пролетаріату.

Саме ця остання умова здійснення керівної ролі робітничим класом недостатньо відображена в нашій літературі. Потреба в керівництві впливає із самої природи селянства як класу. Воно не може стати на чолі економічного, а тим більш політичного життя суспільства. Воно не здатне на самостійні дії і виступає «або під керівництвом пролетаріату, або під керівництвом капіталістів»⁷. На питання, чому селянство не може здійснювати керівництво суспільством, В. І. Ленін відповідав: «Тому, що економічні умови життя цієї маси такі, що об'єднатися сама, згуртуватися сама вона не може»⁸.

Вище було сказано, що панування пролетаріату та його керівництво — поняття класові і політичні. Керівництво, в основі якого лежить дружба, співробітництво та союз, характеризує відносини робітничого класу і трудового селянства, а насильство є атрибутом відносин пролетаріат — буржуазія.

Але із цього не слід робити висновок, ніби пролетаріат здійснює диктатуру тільки щодо буржуазії. Він здійснює її і відносно селянства (у зв'язку з його двоїстою природою), і навіть по відношенню до са-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 294.

² В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 423.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 180.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 442.

⁵ К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 22, стор. 491.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 385.

⁷ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 246—247.

⁸ В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 246.

мого себе, але тільки там, де спостерігаються хитання в бік буржуазії, тобто коли своїми діями окремі індивіди вступають в антагоністичну суперечність із пролетаріатом. Це диктатура не по відношенню до класу в цілому, бо не клас протиставляє свої інтереси пролетаріату, а по відношенню до окремих індивідів цих класів (селянство, пролетаріат), якщо вони виступають класовими ворогами пролетаріату. І цілком справедливо, що це насильство не може бути підставою для твердження, ніби пролетаріат здійснює диктатуру над селянством.

Таким чином, класово-політичні відносини пролетаріат — буржуазія, пролетаріат — трудове селянство за своєю суттю не тотожні: перші характеризуються класовою боротьбою, другі — дружнім союзом, спрямованим на побудову соціалізму і комунізму.

• Але незважаючи на вказану різницю, панування і керівництво як дві сторони політики робітничого класу перебувають у нерозривному зв'язку і взаємодії, а в перехідний період одна припускає існування другої і навпаки.

Пролетаріат не може керувати селянством, не здійснюючи диктатури над буржуазією. Експропріюючи експлуататорів, пролетаріат задовольняє за їх рахунок потреби селян, відвойовує їх у буржуазії і залучає до побудови соціалізму. Насильство, таким чином, виступає необхідною умовою здійснення керівної ролі робітничим класом по відношенню до непролетарських мас.

З другого боку, союз робітничого класу і селянства при керівній ролі в ньому пролетаріату, що за висловом В. І. Леніна, становить вищий принцип диктатури пролетаріату, є вапорукою успішного здійснення пролетаріатом диктатури над буржуазією.

Політичне панування, тобто диктатуру над буржуазією, а також керівництво непролетарськими масами пролетаріат здійснює не безпосередньо, а через державу. Держава інтегрує класово-політичні відносини в цілому, тобто в державі зосереджені і через неї проходять як відносини пролетаріат—буржуазія (що потребують диктатури), так і відносини пролетаріат — трудящі маси (що потребують керівництва з боку пролетаріату).

Держава диктатури пролетаріату — це форма політичної влади пролетаріату, а остання є її змістом.

Таким чином, політична влада пролетаріату, обумовлена існуванням буржуазії і селянства і оформлена в державу, має дві сторони (одну — у формі насильства, другу — у формі керівництва). Про ці дві сторони влади і говорить В. І. Ленін, характеризуючи державу диктатури пролетаріату «по-новому демократичною (для пролетарів і неімущих взагалі; і по-новому диктаторською (проти буржуазії)»¹.

Якщо перша сторона держави — політичне панування пролетаріату — з ліквідацією експлуататорських класів зникає, то друга, навпаки, розвивається, якісно змінюється, заповнюючи увесь її зміст, і держава диктатури пролетаріату, втративши таку якість як диктатура, перетворюється в загальнонародну державу, політичним змістом якої тепер стає союз робітників і селян, в якому керівна роль належить робітничому класу.

Звідси випливає, що держава диктатури пролетаріату вже в момент свого виникнення має риси загальнонародної держави і її класова суть визначається не тільки ставленням робітничого класу до буржуазії, але й до селянства.

Отже, якщо вертикальні і горизонтальні рамки існування класового панування пролетаріату обумовлені існуванням пролетаріату і бур-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 25, стор. 373.

жуазії, то межі керівної ролі робітничого класу обумовлені наявністю робітників і селян. Керівну роль по відношенню до трудового селянства робітничий клас здійснює як до революції (але не в формі держави), так і на всіх етапах становлення і розвитку комунізму, тобто до його остаточної перемоги, коли зникнуть класи і класові суперечності.

У період розгорнутого будівництва комунізму керівна роль робітничого класу обумовлена його місцем у системі суспільного виробництва, його організованістю і згуртованістю. Свою керівну роль робітничий клас здійснює тепер не через державу диктатури пролетаріату, а за допомогою загальнонародної держави, керованої Комуністичною партією. Саме через державу робітничий клас своєю політикою виражає не тільки свої інтереси, але й інтереси всіх інших соціальних груп. Тому в період переходу до комунізму керівна роль робітничого класу не втратила свого політичного характеру, а загальнонародна держава, виражаючи інтереси всього народу, не перестала бути державою робітничого класу.

ПРОБЛЕМИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ПРАЦЯХ В. І. ЛЕНІНА

В. І. Астахова, Т. П. Коршунова, І. І. Шеремет

У працях В. І. Леніна значна увага приділяється розробці питань про суть і соціальну природу інтелігенції, її місце і роль у капіталістичному і соціалістичному суспільствах, її перспективи при переході до комунізму. Інтелігенція як соціальна категорія — це одне з понять, які дуже важко визначити, бо воно охоплює багато найрізноманітніших соціальних груп. Всі ці групи об'єднані однією загальною ознакою — працівники переважно інтелектуальної праці, але різко відмінні щодо походження функцій, характеру праці, розмірів одержуваного доходу та ін.

В. І. Ленін говорить про інтелігенцію як про соціальний прошарок, який складається з людей, професійно зайнятих розумовою працею. «Я, — писав В. І. Ленін, — перекладаю словом інтелігент, інтелігенція німецькі вислови *Literat, Literatentum*, які охоплюють не тільки літераторів, а всіх освічених людей, представників вільних професій взагалі, представників розумової праці (*brain worker*, як кажуть англійці), у відміну від працівників фізичної праці»¹.

У роботах В. І. Леніна неодноразово підкреслюється, що інтелігенція «не є *самостійний* економічний клас і не становить через це ніякої *самостійної* політичної сили»². Не маючи строго визначеного місця у системі суспільного виробництва, інтелігенція породжується класами даного суспільства, і перш за все пануючим класом, для зміцнення його становища у суспільстві і розв'язання чергових економічних, політичних і соціальних завдань. Однак В. І. Ленін постійно підкреслював, що «безстановіть анітрохи не виключає класового походження ідей інтелігенції»³.

Безсумнівно, інтелігенція — значна суспільна сила. Але вона буває такою силою тільки тоді, коли спирається на якийсь суспільний клас, коли відбиває і виражає ті чи інші класові інтереси, має те чи інше класове орієнтування. У залежності від класового орієнтування можна говорити про інтелігенцію дворянську, буржуазну, буржуазно-демократичну і соціалістичну.

За умов капіталізму інтелігенція як соціальний прошарок несе в собі ознаки різних антагоністичних класів. Інтелігенція при капіталізмі, за визначенням В. І. Леніна, «займає своєрідне становище серед інших класів, примикаючи почасти до буржуазії щодо своїх зв'язків,

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 285.

² В. І. Ленін. Твори, т. 11, стор. 331.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 384.

поглядів та ін., почасти до найманих робітників...»¹. Дійсно, з одного боку, інтелігент зв'язаний з пануючим класом своїм походженням, рівнем матеріального забезпечення, умовами життя, а з другого — «він змушений продавати продукт своєї праці, а часто і свою робочу силу, він зазнає нерідко експлуатації з боку капіталіста і певного соціального приниження»². Це особливе економічне становище інтелігенції при капіталізмі дає підставу визначити її як міжкласовий проміжний прошарок. Такий «прошарковий» характер інтелігенції в антагоністичному суспільстві не може не впливати на її політичну поведінку.

Вимагаючи від комуністів невпинної роботи по залученню інтелігенції на бік робітничого класу; Ленін чітко розмежовував її внутрішню політичну структуру. Він говорив насамперед про ту безперервно зростаючу групу, яка відіграє роль «революційної бацили» і здатна породжувати нею революційні ідеї активно нести робітничому класові. Він попереджував про небезпеку для революційного руху кволого скиглення, інтелігентської хиткості «ліберальних Балалайкіних»³ і картів «радикальних холопів», звертаючись до яких, писав: «Ваші слова про свободу і демократію — напускний лоск, заучені фрази, модне базікання або лицемірство. Це розмальована вивіска. А самі по собі ви — гроби поцаплені. Душиця у вас наскрізь хамська, а вся ваша освіченість, культурність і просвіченість є тільки різновидність кваліфікованої проституції. Бо ви продаєте свої душі і продаєте не тільки з нужди, але й з «любові до мистецтва»⁴.

За умов розвитку капіталізму буржуазія все більше намагається перетворити інтелігенцію у своїх приказчиків, що здійснюють допоміжні функції в галузі економіки, політики, ідеології. З часом конфлікт між інтелігенцією і буржуазією неминуче поглиблюватиметься, внаслідок цього, як указував Ленін, кількість революційно-соціалістичної інтелігенції неухильно зростатиме. Це ленінське положення знаходить блискуче підтвердження на сучасному етапі розвитку світового революційного процесу. «Союзниками робітничого класу країн розвинутого капіталізму, — говориться у Програмі КПРС, — стають широкі верстви службовців, а також значна частина інтелігенції, яких капіталізм звів до становища пролетарів і які усвідомлюють необхідність змін у суспільному житті»⁵.

Соціалістична інтелігенція — це якісно нова історична категорія, що складалася в умовах побудови соціалізму, ліквідації експлуататорських класів і антагоністичних суперечностей між окремими соціальними групами. У доповіді ЦК ІХ з'їздові РКП(б) у березні 1920 р. В. І. Ленін чітко виділив три основних джерела формування соціалістичної інтелігенції. «Ми повинні управляти, — говорилося у доповіді, — з допомогою виходців з того класу, який ми скинули, — вихідців, які пройняті передсудами свого класу і яких ми повинні переучити. Разом з цим ми повинні вербувати своїх управителів з рядів свого класу. Ми повинні весь апарат державний вжити на те, щоб учбові заклади, позашкільна освіта, практична підготовка — все це йшло під керівництвом комуністів...»⁶.

Інтелігенція, що сформувалася за соціалізму, втратила свій «прошарковий характер», хитке, міжкласове становище. Разом з робітни-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 4, стор. 177.

² В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 286.

³ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 7, стор. 373.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 36.

⁵ Програма КПРС, К., Політвидав України, 1961, стор. 33.

⁶ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 415.

ками й селянами вона стала рівним співвласником засобів виробництва. Відношення до засобів виробництва є фактор, який свідчить про зближення інтелігенції з робітничим класом і селянством. Із особливого прошарку між антагоністичними класами вона стає соціальним шаром, що обслуговує інтереси трудящих, інтереси всього народу, як свої власні. Пролетаріат залучає інтелігенцію до соціалістичного будівництва, політично відсікаючи її від буржуазії і перемагаючи її морально. І вона поступово змінює своє ставлення до соціалізму і свою соціальну структуру, стає невід'ємною складовою частиною соціалістичного суспільства¹.

Існування інтелігенції як самостійної соціальної верстви свідчить про наявність за соціалізму істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею. Соціальну суть, становище і місце інтелігенції в системі суспільного виробництва визначає саме характер її праці. Професійні навички людей розумової праці дозволяють їм здійснювати і специфічні функції в системі суспільних відносин, визначення яких В. І. Ленін дав ще в перші роки Радянської влади. В. І. Ленін писав, що без керівництва спеціалістів різних галузей знань, без техніки, досвіду перехід до соціалізму неможливий, бо соціалізм вимагає свідомого і масового руху вперед, до вищої продуктивності праці у порівнянні з попереднім ладом. «Без поради, без керівної вказівки людей освічених, інтелігентів, спеціалістів обійтись не можна»². Звичайно, в перспективі ми бачимо поступове стирання відмінностей між фізичною і розумовою працею і залучення до участі в управлінні суспільними процесами спочатку як можна більше, а потім абсолютно всіх громадян, але «вміння управляти, — говорив В. І. Ленін, — з неба не падає і святим духом не приходить, і від того, що даний клас є передовим класом, він не робиться відразу здатним до управління»³.

Виконання соціалістичною інтелігенцією своїх особливих функцій (активна участь в управлінні підприємствами та установами, активний вплив на формування комуністичного світогляду трудівників комуністичного суспільства та ін.) робить інтелігенцію найважливішим помічником робітничого класу у побудові комуністичного суспільства, у здійсненні його державної політики.

У зв'язку з тим, що державна політика робітничого класу в значній мірі зводиться до політичного керівництва селянством в інтересах комуністичного будівництва, інтелігенція як самостійна соціальна верства втягується у відносини двох дружніх класів соціалістичного суспільства.

Розробляючи проблеми інтелігенції у соціалістичному суспільстві, В. І. Ленін неодноразово звертав увагу на її неоднорідну як професійно-нальну, так і соціальну структуру⁴. У працях В. І. Леніна немає всебічного висвітлення внутрішньої структури соціалістичної інтелігенції. Але В. І. Ленін чітко розмежовував функції і визначав конкретні завдання не тільки цієї соціальної верстви взагалі, а й окремих її категорій і груп. Сьогодні можна говорити про поділ інтелігенції на три вертикальні групи: науково-технічна інтелігенція (інженерно-технічні і агрозоотехнічні працівники, службовці апарату управління різними підрозділами матеріального виробництва, економісти і вчені, зайняті у сфері природничих і технічних наук); науково-культурна

¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 152.

² В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 369.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 414.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 32, стор. 116; т. 27, стор. 226—227; В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 35, стор. 450 та ін.

інтелігенція (працівники освіти і охорони здоров'я, державного апарату, торгівлі, служби побуту, науково-педагогічні кадри і т. д.). Третю категорію становить художня інтелігенція, роль якої зовсім не пропорціональна її чисельності.

Ці категорії в свою чергу діляться на міську і сільську, на різні загони щодо рівня кваліфікації і т. д. За умов переходу від соціалізму до комунізму активно відбувається процес ліквідації істотних відмінностей не тільки між окремими класами, але й в середині класів. Відбувається процес інтеграції і серед інтелігенції. Щодо джерел поповнення інтелігенції, то найважливішим з них є студентство, численність якого в СРСР у 1967/68 р. становила 4 млн. 311 тис. чол.¹ Такої кількості студентів немає в жодній країні світу.

Не слід забувати і про таке джерело поповнення соціалістичної інтелігенції, як висунення в її ряди кращих представників робітничого класу і селянства, що мають досвід і навички організаторської роботи. Звичайно, з наближенням до комунізму частка практиків-висуванців у загальній кількості людей, професійно зайнятих інтелектуальною працею, буде скорочуватись. І все рівно висуванство, згідно з ленінським висвітленням цього питання², існуватиме аж до повної ліквідації істотних відмінностей між фізичною і розумовою працею.

Соціальний склад радянської інтелігенції при скороченні числа висуванців з робітників і селян все більше визначається соціальним складом студентства. Дослідження основних тенденцій щодо зміни соціального складу студентства дозволяє твердити, що в вузах з кожним роком зростає число вихідців з селян і особливо з робітників і зменшується кількість студентів із службовців. Це свідчить про активне подолання істотних відмінностей між містом і селом, між розумовою і фізичною працею.

За умов конкретного розв'язання завдань комуністичного будівництва радянські вчені надають все більше уваги проблемам інтелігенції. Бо хоч найважливіші ознаки інтелігенції як особливої соціальної верстви поступово розпливаються, не можна не враховувати ленінської вказівки про те, що вона «залишається особливим прошарком аж до досягнення найвищого ступеня розвитку комуністичного суспільства»³.

Ось чому проблеми дальшого розвитку інтелігенції, зміни її місця і ролі у соціальній структурі радянського суспільства не втрачають своєї гостроти й актуальності, тим більше, що вказівки В. І. Леніна з цього питання не дають вичерпних рекомендацій відносно численних проблем, які виникли в ході практичної діяльності. «Ми не претендуємо на те, що Маркс або марксистки знають шлях до соціалізму в усій його конкретності. Це нісенітниця. Ми знаємо напрям цього шляху, ми знаємо, які класові сили ведуть по ньому, а конкретно, практично, це покаже тільки досвід мільйонів, коли вони візьмуться за діло»⁴.

¹ Народное хозяйство СССР в 1967 г. Изд-во ЦСУ, 1968, стор. 176.

² В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 44, стор. 346—347, т. 53, стор. 67—68.

³ В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 44, стор. 350.

⁴ В. И. Ленин. Твори, т. 25, стор. 254.

В. І. ЛЕНІН ПРО РОЛЬ ОБ'ЄКТИВНИХ УМОВ СУБ'ЄКТИВНОГО ФАКТОРА У ВИХОВАННІ ЛЮДИНИ

А. Я. Варава

Значне місце у вивченні ленінської теоретичної спадщини, інтерес до якої постійно зростає, займає аналіз глибоко обґрунтованих думок і узагальнень вождя про роль об'єктивних і суб'єктивних факторів у вихованні людини.

Ще К. Маркс і Ф. Енгельс розглядали виховання як суспільно історичне явище, що визначається об'єктивним ходом суспільного розвитку, потребами буття людства.

Ведучи боротьбу за матеріалістичне розуміння історії, викорчовуючи ідеалізм і метафізику із суспільного життя, класики марксизму показали, що виховання людини завжди відбувається під впливом відповідного соціального середовища, зовнішніх обставин, які породжені особливостями існуючого способу виробництва і виступають як об'єктивні, визначальні передумови формування свідомості і поведінки людей.

В той же час К. Маркс і Ф. Енгельс розглядали виховання не лише з цього боку. Навпаки, вони вказували, що складний процес виховання відбувається також у вигляді взаємовпливу і самоперетворення людей, у процесі практичної діяльності. Отже, тут виявляються не лише об'єктивні умови, але й суб'єктивна, вольова сторона функціонування людей.

Таким чином, підкресливши виключно важливі моменти у формуванні характеру людини, виділивши роль об'єктивного в цьому процесі, К. Маркс і Ф. Енгельс фактично заклали основи матеріалістичної теорії виховання.

У нових історичних умовах ідеї засновників марксизму про значення об'єктивних умов і суб'єктивного фактора у вихованні людей набули всебічного творчого розвитку і конкретизації в творах В. І. Леніна. Він значно поглибив і розширив науковий метод марксизму в питаннях виховання, дав яскраву і вичерпну характеристику співвідношення об'єктивного та суб'єктивного факторів у формуванні людини, показав принципову різницю між діалектико-матеріалістичною теорією і попередніми системами виховання.

Велика заслуга В. І. Леніна полягає також у тому, що розглядаючи виховання як «вічну категорію», як спадкове явище, він підкреслив і класовий принцип виховання у класовому суспільстві, довів цілковиту безпідставність розмов про виховання «взагалі», розвинув положення про необхідність комуністичного виховання трудящих мас.

Виходячи з того, що успіх виховної діяльності зв'язаний безпосередньо з розвитком людини, яка перебуває в цілком конкретних умовах, В. І. Ленін послідовно відстоював і розробляв діалектико-матеріалістичні принципи вчення про визначальну роль зовнішніх факторів у її формуванні. Так, у праці «Економічний зміст народництва і критика його в книзі пана Струве», викриваючи антинаукові позиції соціологів-суб'єктивістів, він писав, що не можна серйозно доводити, ніби думки і почуття особи «з'являються випадково, а не впливають необхідно з даного суспільного середовища, яке служить матеріалом, об'єктом духовного життя особи і яке відбивається в її «помислах і почуттях» з позитивного або негативного боку, в представництві інтересів того або іншого суспільного класу...»¹.

Згодом і в інших працях В. І. Ленін неодноразово повертається до цих важливих висновків. Наприклад, у «Філософських зошитах», розглядаючи питання середовища й людини, їх взаємозв'язок та відношення суб'єкта до об'єкта він підкреслює, що для науки (для науки про виховання обов'язково) необхідно брати до уваги «і загальні посылки буття конкретного суб'єкта (життя людини) в об'єктивній обстановці»². При цьому під об'єктивною обстановкою розуміється все те, що здійснюється незалежно від свідомості і волі суб'єкта, від його бажання, намірів, почуттєвих побуджень і т. д. Це насамперед суспільство, в якому живе й працює людина, економічні, політичні та ідеологічні відносини, техніка виробництва і культури побуту. Це взагалі вся та суспільна атмосфера, яка оточує людину в її житті.

Стосовно до виховання об'єктивне може виступати більш конкретною категорією. А саме у вигляді можливості (причинної обумовленості) безпосередньої виховної діяльності, напрямку роботи у кожну дану історичну епоху, закономірностей виховної діяльності та ін., тобто у вигляді факторів, що діють на людину поза чікими б то не було бажаннями.

Об'єктивний фактор у вихованні завжди формується історично, закономірно у процесі розвитку суспільного життя. З іншого боку, складний процес виховання особи не зводиться лише до вирішальної ролі об'єктивних умов. Він неминуче доповнюється суб'єктивними факторами, свідомою діяльністю самих людей, класів і партій у справі підготовки для суспільства основної продуктивної сили (зміни взагалі), здатної сприяти суспільному прогресові.

У цьому розумінні В. І. Ленін неодноразово застерігав від можливої переоцінки ролі об'єктивного фактора у вихованні.

Наукова програма виховання людини має враховувати значення як об'єктивного, так і суб'єктивного у виховній роботі. Справді, від свідомих і цілеспрямованих дій народних мас, державних установ, суспільних організацій і окремих осіб немало залежить у виховній практиці. Про це писав В. І. Ленін у статті «Проти бойкоту», підкреслюючи принципову різницю між революційною теорією і іншими соціалістичними концепціями. Наукова теорія, відзначав він, відрізняється від усіх інших «надзвичайним поєднанням повної наукової тверезості в аналізі об'єктивного стану речей і об'єктивного ходу еволюції з найрішучішим визнанням значення революційної енергії, революційної творчості, революційної ініціативи мас, — а також, звичайно, окремих осіб, груп, організацій, партій, що вміють нащупати і реалізувати зв'язок з тими чи іншими класами»³. Ось чому суб'єктивне — це таке яви-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 368.

² В. І. Ленін. Твори, т. 38, стор. 187.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 13, стор. 21.

ще чи дія, характер яких залежить від волі або бажання людей. У виховній роботі суб'єктивне — це перш за все цілеспрямовуюча діяльність вихователів і спеціальних організацій у їх конкретних формах прояву, сукупність виховних засобів, здійснюваних свідомо, з певною метою.

В іншому відношенні суб'єктивне у вихованні включає в себе також своєрідне сприйняття тим, хто виховує, дій виховних факторів, тобто того, що набуває характеру впливаючого явища. При розв'язанні виховних питань В. І. Ленін виходив із загальних принципів матеріалістичної діалектики. У своїй праці «До питання про діалектику» В. І. Ленін відзначав, що діалектика є вивчення суперечностей в самій суті явищ¹...

Отже, при дослідженні складних питань формування людини необхідно мати на увазі, що об'єктивні і суб'єктивні фактори у вихованні є протилежними сторонами одного і того ж процесу. Об'єктивне виступає в ньому у вигляді корінного, визначального, а суб'єктивне розуміється релятивним, залежним від об'єктивного і невіддільним від цілого. Як об'єктивне, так і суб'єктивне в процесі виховання існують поряд, їх дії взаємозв'язані.

Це означає, що в конкретній виховній діяльності треба враховувати діалектико-суперечливу єдність названих факторів і, в кінці кінців, віддавати перевагу об'єктивному. Перевагу в тому розумінні, що об'єктивне виступає первинним, створює умови для можливості дій суб'єктивного.

Виходить, що діяльність людей, як прояв суб'єктивного фактора, завжди об'єктивно обумовлена. Але ж і об'єктивне залежить від суб'єктивного в тому розумінні, що в усьому суспільному житті воно здійснюється лише через суб'єктивне, через цілеспрямовану працю людства. Люди добиваються відповідних результатів (успіхів) у вихованні тоді, коли вони діють із знанням справи, у відповідності з назрілими об'єктивними умовами. Одночасно суб'єктивне, що впливає з об'єктивного, не залишається байдужим, пасивним щодо останнього. Воно прискорює виховний процес, якщо напрям діяльності суб'єктивного збігається із загальним об'єктивним напрямком і перспективою, або уповільнює чи гальмує його, коли напрям роботи вихователя (в тому числі колективу, школи, родини і т.д.) не відповідає об'єктивним передумовам. Наслідком цих суперечливих дій, взаємообумовлених факторів у вихованні є те, що об'єктивне заперечує і змінює деякі риси суб'єктивного, якщо воно перестає задовольняти вимоги першого. В свою чергу суб'єктивні дії у вихованні, впливаючи на об'єктивні, відкидають деякі вичерпні моменти і цим сприяють розвитку його. Чим більше й глибше впливають ці фактори один на одного, тим ефективніший складний процес виховання людини.

Об'єктивне і суб'єктивне — поняття співвідносні, вони можуть переходити одне в одне. Наприклад, коли дії конкретного вихователя виступають як суб'єктивні відносно до нього самого, то для іншого суб'єкта — вони об'єктивний факт, який не залежить від його волі і бажання. В іншому напрямку: об'єктивні фактори, якщо вони усвідомлені вихователем, перетворюються в суб'єктивну діяльність і набирають вольового, впливового характеру.

І все ж єдність об'єктивного і суб'єктивного у вихованні не означає їх повного злиття. Діалектична єдність виховних факторів, про які йде мова, підтверджує суперечливу природу цього явища, окремі сторони якого розвиваються не завжди рівномірно. При відповідних умовах об'єктивне може випереджати суб'єктивне і навпаки.

¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 38, стор. 346.

У зв'язку з цим вихователям конче потрібно враховувати наявність і об'єктивних (вирішальних) і суб'єктивних (вихідних) можливостей у практиці виховної діяльності. При цьому виділення вирішального значення об'єктивного, незалежного від нашої волі і свідомості зовсім не межує з фаталізмом, про що часто твердять буржуазні критики марксизму. Революційна наука не має нічого спільного з фаталістичним розумінням значення історично неминучого, об'єктивного у суспільному житті і вихованні. Вона завжди підкреслює, що людина не є тільки продукт соціального оточення. Вона не пасивно сприймає вплив зовнішнього середовища, яке формує її.

З точки зору марксистсько-ленінської філософії, людина сама бере участь у формуванні середовища і в певному розумінні сприяє розвитку його. Саме з цього приводу (враховуючи вплив суб'єктивного на об'єктивне) у конспекті книги Гегеля «Наука логіки» В. І. Ленін висловлює важливі зауваження про те, що свідомість людини не тільки відбиває об'єктивний світ, але й творить його¹. Зрозуміло, що «свідомість створює світ» не сама по собі, а з допомогою практичної діяльності людей. Суспільна практика людини змінює обличчя природи і соціальні умови її життя, а заодно і її саму. Підкреслюючи важливу роль практичної діяльності мас по перетворенню світу, а також значення практики у формуванні людей в «Доповіді про революцію 1905 року»². В. І. Ленін говорив, що дійсне виховання ніколи не може бути відокремленим від самостійної політичної і особливо від революційної практики самих мас. Бо тільки боротьба виховує експлуатований клас, тільки практика боротьби відкриває йому міру його сил, розширює його кругозір, підносить його здібності, проясняє його свідомість, виконує його волю і т. д.

Практику виховання В. І. Ленін вважав не лише системою визначених дій впливаючих факторів, не тільки вмінням довести до свідомості потрібні наміри і завдання, але й (що дуже важливо) вмінням викликати потребу перетворити ці завдання у справи, вчинки, поведінку. Віддаючи належне теорії виховання (В. І. Ленін називав її «школою вищих знань»), він одноразово вимагав рішуче втілювати останню в життя, вести конче потрібну для цього організаційну роботу.

Цитуючи слова лідера німецької соціал-демократії В. Лібкнехта: «Вивчати, пропагувати, організувати»³, у книзі «Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів?» Володимир Ілліч відзначив, що вони влучно характеризують необхідність злиття теоретичної і практичної діяльності. Сила впливу на маси у єдності дій цих явищ — така логіка виховання. У цьому зв'язку він вимагав також, щоб працівники ідеологічного фронту зважали і на «політичну» і на «педагогічну» точку зору.

У статті «Про змішування політики з педагогікою», наголошуючи на потребі систематичної і вдумливої роботи у галузі виховання людей, В. І. Ленін підкреслював, що в діяльності партії «завжди є і буде певний елемент педагогіки»⁴. Коли мова заходила про формування політичної свідомості у людей, В. І. Ленін вимагав серйозного ставлення до цієї «громливої справи, радив більше з'ясовувати і перевиконувати, ніж «громити». Необхідність систематичного впровадження

¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 38, стор. 196.

² Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 23, стор. 222.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 1, стор. 266.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 8, стор. 408.

у життя прогресивних засобів впливу на маси була для нього очевидним фактом.

У складній справі виховання В. І. Ленін пропонував по можливості враховувати своєрідні риси психології виховуваних, сміливо виступати проти звичних, недосить ефективних організаційних форм і застарілих методів роботи, збагачувати засоби впливу на маси досвідом і практикою. Ленінські узагальнення про перевиконання і примус, силу прикладу і показ, про вимогливість і людяність, контроль і перевірку, про індивідуальний підхід і потребу формування навичок комуністичної поведінки змістовно визначають конкретне розуміння ролі суб'єктивного фактора, наукових методів виховання людини нового суспільства.

Треба мати на увазі також те, відзначав у ряді своїх праць В. І. Ленін, що великої ваги при вихованні трудящих набувають такі елементи суб'єктивного впливу, як свідомість, активність і організованість самих вихователів, їх моральна стійкість, революційний ентузіазм і переконання. Іншими словами, вихователь сам має бути вихованим і впливати на виховуваних широтою своїх знань, переконаністю поглядів і силою власного прикладу.

У статті «Бесіда з захисниками економізму»¹, характеризуючи масовий стихійний рух в нашій країні напередодні революційних подій 1905 року, В. І. Ленін саме і підкреслив, що йому не вистачало зрілих керівників з правильним політичним світоглядом, з революційною енергією і організаторським талантом. У той же час тільки такі організатори мас могли б створити бойовий політичний авангард і довести цей рух до перемоги.

Сказане дозволяє зробити висновок про те, що характер людини формується в дуже різноманітних і суперечливих відносинах, що в цьому складному процесі велику роль відіграє практика.

Однак практика не може бути довільною, бо діяльність людей по перетворенню світу й самих себе визначається об'єктивними умовами і потребами розвитку суспільного життя в цілому. Ось чому в процесі виховання чітко проявляється діалектика об'єктивного й суб'єктивного факторів. Формування людини відзначається взаємозв'язком і взаємообумовленістю цих двох чинників виховного процесу. Складну діалектику вказаного взаємозв'язку і розкрив В. І. Ленін у своїй праці «Дві тактики соціал-демократії в демократичній революції».

Формулюючи принципи поведінки більшовиків у першій буржуазно-демократичній революції, В. І. Ленін указував, що «ступінь економічного розвитку Росії (умова об'єктивна) і ступінь свідомості й організованості широких мас пролетаріату (умова суб'єктивна, нерозривно зв'язана з об'єктивною) роблять неможливим негайне повне визволення робітничого класу»².

Потрібний був певний період визрівання відповідних умов для такого повного звільнення. Інакше, кажучи, завдання боротьби за звільнення трудящих мас від капіталістичного гноблення і експлуатації В. І. Ленін вбачав у науковому розумінні співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в історичному розвитку і вихованні.

Без врахування цих важливих факторів нічого й говорити про перемогу суспільного ладу і формування нової людини. Працюючи над дальшим розвитком теорії наукового комунізму, обґрунтовуючи плани будівництва соціалізму і комунізму в Радянській країні, В. І. Ленін

¹ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 5, стор. 281.

² В. І. Ленін. Твори, т. 9, стор. 13.

дійшов висновку, що для перемоги нового суспільного ладу потрібна не тільки могутня матеріальна база і створені на її основі вільні від експлуатації комуністичні суспільні відносини, але й всебічно розвинуті люди, ентузіасти, творці, будівники нового. Виходить, що особливої актуальності набувають проблеми формування людини нового суспільства. Враховуючи все це, В. І. Ленін у «Дитячій хворобі «лівизни» в комунізмі» геніально передбачив, що будівництво соціалістичного суспільства відкриє величезні можливості для духовного і фізичного розвитку народу, висуне завдання виховання, навчання і підготовки всебічно розвинутих і всебічно підготовлених людей. «До цього комунізм іде, повинен іти і прийде»¹, — писав вождь нашого народу у 1920 році.

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 31, стор. 36.

ЛЕНІНСЬКЕ ВЧЕННЯ ПРО МІСЦЕ І РОЛЬ НАРОДНОГО КОНТРОЛЮ В СИСТЕМІ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ І СУЧАСНІСТЬ

А. М. Перепелиця

В. І. Ленін, розвиваючи далі теорію наукового комунізму, велику увагу приділяв питанню про місце і роль народного контролю в системі соціалістичної демократії. Залучення найширших мас трудящих до справи державного управління і організацію масового народного контролю він вважав одним з найважливіших завдань Комуністичної партії і Радянської влади. Питанням організації дійсно народного контролю відведено багато місця в його працях «Держава і революція», «Чергові завдання Радянської влади», «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію», «Краще менше, та краще» і інших. Саме в цих творах В. І. Ленін всебічно обгрунтував місце і роль народного контролю в системі соціалістичної демократії.

В. І. Ленін вказував, що на різних етапах революції і соціалістичного будівництва суть і завдання народного контролю істотно змінювались. Так, у праці «Загрожуюча катастрофа та як з нею боротися» він говорить про контроль як про демократичний засіб, здійснення якого в умовах революційно-демократичної держави означало б крок до соціалізму. В роботах, написаних після Жовтневої революції і особливо присвячених плану реорганізації Робсельінспекції, він розглядає контроль як дійове знаряддя пролетарської диктатури в боротьбі за зміцнення і вдосконалення державного апарату, проти бюрократизму і тяганини, випадків зловживання владою тощо.

В. І. Ленін нерозривно пов'язував демократизм соціалістичного ладу з правом народу на контроль за всіма сторонами суспільного життя і особливо за мірою праці і споживання. Він писав, що «облік і контроль за кількістю праці і за розподілом продуктів — у цьому *суть* соціалістичного перетворення, раз політичне панування пролетаріату створене і забезпечене»¹.

Народний контроль В. І. Ленін вважав не надзвичайним і тимчасовим заходом, а постійною невід'ємною рисою соціалістичного демократизму. В ньому він бачив одну з переваг соціалістичної демократії над формальною буржуазною. В. І. Ленін вчив, що система соціалістичного контролю повинна включати в себе партійний, державний і громадський контроль. Зростанню ролі останнього він надавав особливого значення, вбачаючи в ньому один з напрямків залучення тру-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 367.

дящих до управління державою. «Необхідно, — писав він, — щоб широкі безпартійні маси перевіряли всі державні справи і навчилися самі управляти»¹.

В. І. Ленін неодноразово підкреслював, що виконання найпростіших контрольних функцій доступно найширшим колам населення і стане для них школою підвищення свідомості, активності. «В робітничу інспекцію, — писав він — ви повинні залучити найбільш боязливих і нерозвинених, найбільш несміливих робітників і повинні рушити їх вгору... Нехай вони від найпростіших занять, на які здатні, — спочатку тільки як поняті, — далі поступово переходять до більш важливих ролей в державних справах»².

Участь у виконанні контрольних функцій якомога більшої кількості трудящих В. І. Ленін вважав гарантією успіхів і запорукою високої дієвості органів контролю. «Тисячі форм і способів практичного обліку і контролю, — зазначав він з цього приводу, — ...повинні бути вироблені й випробувані на практиці... Різноманітність тут є запорука життєвості, порука успіху в досягненні спільної єдиної мети»³.

В. І. Ленін вважав, що народний контроль повинен перш за все запобігти виникненню недоліків, недопускати їх розростання. «Завдання Робітничо-селянської інспекції — не тільки і навіть не стільки «ловити», «викрити» (це завдання суду, з яким Робсельінспекція стикається близько, але аж ніяк не тотожна йому), — скільки *вміти поправити*»⁴.

Особливо велику роль контроль трудящих, за думкою В. І. Леніна, має відігравати в боротьбі з бюрократизмом. Саме виходячи із вказівок Леніна, партія підкреслювала, що «всяка інша «боротьба з бюрократизмом», яка не спирається на активність і самодіяльність робітничого класу, яка намагається підмінити контроль самих робітників і селян діяльністю самого тільки того чи іншого апарату, хоча б найсумліннішого, не може дати ніяких серйозних результатів у справі дійсного поліпшення і корінної перебудови державного апарату»⁵.

Розроблене Леніним вчення про місце і роль народного контролю в системі соціалістичної демократії, науково обгрунтовані ним принципи організації і діяльності органів соціалістичного контролю (керівна роль Комуністичної партії в усій системі контролю, його масовість, гласність дієвість тощо) лягли в основу рішень XII з'їзду РКП(б) про реорганізацію контрольних органів країни. Створені на основі ленінських принципів органи партійно-державного контролю (ЦКК—РСІ) відіграли велику роль у період будівництва соціалізму. Діяльність цих органів допомогла привести апарат державного управління у відповідність із завданням соціалістичного будівництва. Участь робітників, селян і службовців у діяльності контрольних органів сприяла розвитку їх політичної свідомості, активності, ініціативи.

В період будівництва комунізму відбувається даліше розгортання соціалістичної демократії, а значить, і зростання ролі народного контролю в житті радянського суспільства. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев відзначав на грудневому Пленумі ЦК КПРС (1965 р.), що чим більше трудящих буде залучено до управління державою, тим краще працюватиме наша державна система, тим успіш-

¹ В. І. Ленін. Твори, т. 30, стор. 318.

² Там же, стор. 377.

³ В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 370.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 21.

⁵ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, Київ, Держполітвидав України, 1954, стор. 560.

ніше вирішуватимуться завдання господарського і культурного будівництва.

Доказом зростання ролі партійного, державного і промисловського контролю в житті нашого суспільства, підтвердженням дальшого розвитку Комуністичною партією ленінського вчення про місце і роль народного контролю в системі соціалістичної демократії є рішення ХХІІІ з'їзду КПРС про необхідність підняти роль Комітету партійного контролю при ЦК КПРС і розробка та прийняття Центральним Комітетом КПРС і Радою Міністрів СРСР нового Положення про органи народного контролю країни, що поєднують в собі державний і промисловський контроль.

У резолюції ХХІІІ з'їзду КПРС підкреслена необхідність «підняти роль Комітету партійного контролю при ЦК КПРС і парткомісії місцевих партійних органів у підвищенні відповідальності комуністів за проведення в життя політики партії»¹. Роль органів партійного контролю особливо значна у перевірці виконання партійних рішень, у боротьбі за чистоту звання члена партії, за суворе дотримання принципів внутріпартійної демократії, проти порушників партійної дисципліни. Роль органів партійного контролю повинна зростати тому, що будівництво комунізму вимагає від кожного комуніста бути прикладом для інших у праці, житті, побуті. «Звання комуніста, — відзначав Л. І. Брежнев, — багато до чого зобов'язує. У комуніста немає ніяких привілеїв, крім одного, — більше, ніж інші, віддавати сил спільній справі, краще, ніж інші, боротися і працювати заради її торжества»².

Виконуючи рішення з'їзду, Комітет партійного контролю при ЦК КПРС провадить значну роботу, притягає до суворої відповідальності комуністів, що допускають ганебні вчинки, порушують норми партійної етики, неправильно реагують на критику³.

Поряд з Комітетом партійного контролю при ЦК КПРС і органами партійного контролю на місцях в систему соціалістичного контролю СРСР входять органи народного контролю, які поєднують державний контроль з промисловським. У новому положенні про органи народного контролю в СРСР, розробленому згідно з Програмою КПРС і рішеннями ХХІІІ з'їзду партії, набули дальшого розвитку основні ленінські вказівки про місце і роль народного контролю в соціалістичній державі, визначені завдання, права, обов'язки і методи діяльності його органів⁴.

Нинішні органи народного контролю будують свою діяльність на основі ленінських принципів. Керують їх діяльністю партійні організації. Центральні комітети компартій союзних республік, обкоми, міськкоми і райкоми партії періодично розглядають питання діяльності комітетів і груп сприяння на своїх засіданнях, націлюють органи контролю на розв'язання актуальних завдань комуністичного будівництва. Про тісні контакти органів контролю з партійними організаціями, про їх увагу до народного контролю і авторитет його працівників свідчить той факт, що на звітно-виборних партійних зборах, що

¹ Резолюція ХХІІІ з'їзду КПРС на звітну доповідь ЦК КПРС, Київ, Політвидав України, 1966, стор. 21.

² Л. І. Брежнев. 50 років великих перемог соціалізму, Київ, Політвидав України, 1967, стор. 67.

³ Див., напр.: В Комітеті Партійного Контроля при ЦК КПСС. — «Партийная жизнь», 1969, № 3, стор. 47.

⁴ Массовость, действенность, гласность. — «Правда», 10 февраля, 1969 г.

проходили в кінці 1967 р., близько 90% голів груп народного контролю були обрані замісниками або членами партійних комітетів і бюро¹.

Основним завданням органів народного контролю, згідно з новим Положенням, є допомога партійним і державним органам у систематичній перевірці виконання директив партії та уряду і всебічне зміцнення державної дисципліни. Важливість такої діяльності органів народного контролю пояснюється тим, що місцеві органи влади і керівники господарських організацій мають тепер великі права і тому більш самостійні. Відсутність перевірки виконання директив партії та уряду може призвести до безвідповідальності, недисциплінованості, викривлення політики партії. Органи народного контролю покликані стежити за тим, щоб надані керівникам господарчих організацій і місцевих органів влади великі права не були використані на шкоду загальнодержавним інтересам.

Органи народного контролю, згідно з новим Положенням, наділені великими правами. Вони мають право знімати з роботи, оголошувати догани, провадити грошові нарахування. Проте, виходячи з ленінських вказівок, застосування цих форм покарання розглядається Положенням як крайня міра. Основним засобом впливу органів контролю є профілактична запобіжна робота, спрямована на те, щоб недопустити недоліки, не дати їм розростися, своєчасно застерегти працівника від помилок. У цьому також проявляється демократична суть народного контролю при соціалізмі, товариські, дружні відносини між людьми².

Комітет народного контролю по результатах перевірок подає до ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР доповіді про стан справ в окремих галузях народного господарства і відповідні пропозиції.

Ленінський принцип масовості став одним з основних у діяльності сучасних органів контролю, які виступають практично організаторами масового контролю самих трудящих. При невеликому платному апараті органи контролю залучили до роботи 272 тис. позаштатних інспекторів — спеціалістів різних галузей знань³. Так, у Новосибірській області в комітетах народного контролю і його позаштатних відділах працюють 2562 чоловіка, а штатних працівників серед них всього 57 чоловік⁴.

Основною силою органів контролю є робітники, колгоспники і службовці, які працюють в групах, постах і комітетах, тобто в ланках контролю, що діють в усіх організаціях і установах країни. Демократизм радянської системи контролю закладено вже в самому принципі формування контрольних органів. Їх основні ланки-групи і пости сприяння, члени їх обираються на загальних зборах колективів організацій і установ, до яких вони належать.

Колективи трудящих не тільки обирають членів груп і постів, заслуховують їх звіти, але й мають право будь-коли відкликати тих, хто не виправдав їх довір'я. Велику допомогу контрольним органам надають загони і пости «Комсомольського прожектора», які об'єднують понад 3 млн. юнаків і дівчат.

¹ И. Шикин. Ленинские принципы народного контроля в действии. — «Известия», 13 лютого 1968 г.

² Право контроля принадлежит народу. — «Экономическая газета», № 4, січень 1969 р.

³ И. Шикин. Ленинские принципы народного контроля в действии. — «Известия», 13 лютого 1968 р.

⁴ П. Кованов. Народный контроль в действии. — «Коммунист», 1967, № 7, стор. 47.

Згідно із заповітами В. І. Леніна органи народного контролю великого значення надають листам і заявам трудящих. Лише за два роки комітети одержали 826 тис. листів, понад півтора мільйона чоловік побувало на прийомі у членів комітетів. Як правило, трудящі звертаються з пропозиціями і побажаннями, що мають громадське значення і спрямовані на поліпшення діяльності державного апарату, викорінення фактів безгосподарності і бюрократизму¹.

У Положенні про органи народного контролю СРСР записано, що вони зобов'язані систематично здійснювати контроль за додержанням службовими особами радянських законів при розгляді заяв та скарг громадян, перевіряти стан цієї роботи в усіх міністерствах, відомствах, підприємствах, установах, а також у колгоспах і інших кооперативних і громадських організаціях. Органам контролю надано право притягати до суворой відповідальності осіб, винних у тяганині, формалізмі та бюрократизмі.

Широка участь трудящих у виконанні контрольних функцій покликає створити у кожному осередку соціалістичного суспільства, будь-то підприємство, колгосп чи установа, обстановку, яка б запобігала проявам безгосподарності, порушенням державної дисципліни, соціалістичної законності, норм і правил соціалістичного співжиття. А це і є головною метою народного контролю при соціалізмі — стати школою виховання нових відносин між людьми, школою виховання людей, непримирених до недоліків, людей, що ставлять вище за все інтереси суспільства.

Одним із проявів демократичної суті народного контролю в СРСР є широка гласність в його роботі. З цією метою органи контролю використовують такі засоби масової інформації, як преса, радіо, телебачення. Величезну роль відіграють «листки народного контролю», в яких систематично висвітлюється діяльність народних контролерів. Про масштаби залучення трудящих до діяльності контрольних органів свідчить той факт, що в їх роботі беруть участь 7 млн. робітників, колгоспників та службовців.

Органами народного контролю провадиться велика робота по перевірці виконання директив партії і уряду, по усуненню недоліків у діяльності державного апарату, скороченню адміністративно-господарських витрат. В деяких організаціях за пропозиціями органів контролю ліквідовані паралельно існуючі структурні підрозділи, ширше стала застосовуватися наукова організація праці. Запровадження пропозицій контрольних органів щодо централізації і механізації бухгалтерського обліку дозволило перевести до сфери виробництва десятки тисяч рахівників². При складанні народногосподарського плану на 1969 рік Держпланом СРСР ухвалені пропозиції Комітету народного контролю СРСР, підготовані разом із Міністерством фінансів, про скорочення адміністративних витрат на півтора мільярди карбованців³.

Таким чином, органи народного контролю представляють собою одну з найважливіших ланок у системі соціалістичної демократії. Ленінські форми і методи діяльності органів народного контролю створюють необмежені можливості для широкого залучення трудящих до розв'язання державних питань, до управління громадськими справами.

¹ Ленинские принципы народного контроля в действии. — «Известия», 13 лютого 1968 р.

² Там же.

³ Право контроля принадлежит народу. — «Экономическая газета», № 4, січень 1969 р., стор. 7.

Грубим викривленням ленінських ідей про місце і роль народного контролю при соціалізмі є теорія і практика нинішнього керівництва Китаю. Був час, коли в КНР проголошувалась і здійснювалась правильна політика щодо зміцнення державного апарату, розвитку демократії, посилення ролі та значення народного контролю за діяльністю державного апарату. Це знайшло своє відображення в конституції Китайської Народної Республіки, в якій записано, що влада в країні належить народові, що всі державні органи повинні опиратися на народ і діяти під контролем мас. ЦК КПК надавав великого значення розвитку різних форм народного контролю, відзначав його роль у боротьбі з бюрократизмом. Керівний теоретичний орган КПК журнал «Хунци» колись правильно писав, що «бюрократизм можна подолати» і що для цього необхідно «здійснювати ефективний контроль народних мас за діяльністю державного апарату»¹.

Комуністична партія Китаю в ті часи організовувала всенародну боротьбу з проявами бюрократизму, в країні заохочувалися критичні зауваження трудящих щодо роботи тієї чи іншої державної установи, вивішувалися рукописні стінні газети «дацзибао», що набули зараз сумної слави. Все це називалось великим стрибком у демократизації китайського суспільства. Керівництво КПК вихвалялося: чи насміляться інші країни здійснити таку широку демократію.

В міру посилення культу особи Мао Цзе-дуну і проведення так званої «культурної пролетарської революції» марксистсько-ленінські ідеї, а серед них і ідеї про народний контроль, були грубо перекручені. Лівоопортуністичні догматики відrekliся від марксизму-ленінізму, зрадили його. Демократична конституція, прийнята в Китаї після революції, перетворена у фікцію. Партійний і державний апарат розгромлено. Розгул хунвейбінів і цзаофанів лише прикривався встановленням ніби безпосередньої, справжньої демократії і дійсно народного контролю за діяльністю партійного і державного апарату. В результаті з партійних органів і державних установ були вигнані кращі працівники. В обстановці, що складалася нині в Китаї, не може бути й мови про демократичний, народний контроль.

Праворевізіоністські елементи в комуністичному русі з свого боку теж перекручують ленінські ідеї про місце і роль народного контролю при соціалізмі. Правоопортуністичні елементи заперечують необхідність марксистсько-ленінської комуністичної партії і держави диктатури пролетаріату або перекручують їх роль та відповідно місце і роль партійного та державного контролю при соціалізмі. Партійний і державний контроль в СРСР вони зображають суцього бюрократичним, який ніби гальмує розвиток соціалістичної демократії. Праворевізіоністські елементи визнають необхідним лише існування промислового контролю. Їх пропозиції, суттю яких є приниження ролі партії і соціалістичної держави та відповідно партійного і державного контролю, намагання вже зараз обмежитися існуванням лише громадського контролю не враховують реального рівня розвитку економіки, соціальних відносин, культури, співвідношення сил на міжнародній арені. Прийняття їх пропозицій привело б до посилення стихійних тенденцій в житті соціалістичних країн і кінець кінцем до послаблення соціалізму, що було б вигідним лише імперіалізму.

¹ За чистоту марксизма-ленінізму. Матеріали научної сесії Академії суспільних наук при ЦК КПСС, Інститута марксизма-ленінізму при ЦК КПСС, Вищої партійної школи при ЦК КПСС і гуманітарних інститутів Академії наук СРСР, М., «Мисль», 1964, стор. 211, 287.

Таким чином, боротьба проти право- і ліворевізіоністських перекручень ленінських ідей про місце і роль народного контролю при соціалізмі є важливим завданням КПРС.

В Радянському Союзі в міру просування країни до комунізму роль народного контролю зростатиме.

Органам народного контролю належить важливе місце в переході соціалістичної державності до комуністичного громадського самоврядування. Це пояснюється тим, що в організації і діяльності органів народного контролю поєднуються державні і громадські начала. В міру формування необхідних передумов все більшого розвитку набуватимуть різні форми громадського контролю, до якого з часом перейдуть усі контрольні функції суспільства. В комуністичному суспільстві, що немислиме без певних форм соціального контролю, також існуватиме авторитет, громадська влада і різні види громадського контролю. Проте вони не матимуть політичного характеру. На зміну державності прийде комуністичне громадське самоврядування — система, що охоплюватиме все населення, система, за допомогою якої населення само буде здійснювати безпосереднє управління своїми справами, в тому числі і виконання контрольних функцій.

До великої мети — комунізму радянське суспільство йде через всебічний розвиток соціалістичної демократії, одним з напрямків якого є вдосконалення на основі ленінської ідейної спадщини партійного, державного і громадського контролю. Залучення всіх громадян до управління, в тому числі і до виконання контрольних функцій, є однією з передумов переходу до комуністичного громадського самоврядування.

В. І. ЛЕНІН ПРО ЗМІЦНЕННЯ ЗАКОННОСТІ ЯК ОБ'ЄКТИВНОЇ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Г. М. Гук

В епоху імперіалізму і пролетарських революцій, що висунула перед російським та міжнародним робітничим класом завдання практичної організації переходу людства від капіталізму до комунізму, В. І. Ленін творчо розвинув, збагатив і конкретизував революційну теорію основоположників наукового комунізму — Маркса та Енгельса.

Неминуше значення має вклад В. І. Леніна у марксистське вчення про державу, демократію та законність. Його ідеї і практична діяльність у галузі державного будування, зокрема у створенні соціально-політичних та правових основ першої в світі держави диктатури пролетаріату, є могутній засіб для вивчення сучасних процесів розвитку та удосконалення соціалістичної державності.

Поглиблюючи та збагачуючи марксистсько-ленінську теорію, Програма КПРС вказує, що на даному етапі головним напрямком розвитку соціалістичної державності є всебічне розгортання та удосконалення соціалістичної демократії, активна участь усіх громадян в управлінні державою, поліпшення роботи державного апарату та посилення народного контролю над його діяльністю¹.

Серед комплексу заходів, що сприяють цьому процесу, Програма КПРС відводить значне місце соціалістичній законності, суть якої полягає в тому, щоб закони, які охороняють радянські демократичні порядки, права та інтереси державних органів, суспільних організацій, усіх громадян, виконувались усіма без винятку.

Органічний зв'язок демократії і законності полягає в тому, що радянські закони забезпечують захист та розвиток демократії; демократичний лад, в свою чергу, сприяє додержанню законності. Із цього випливає, що розгортання та поглиблення соціалістичної демократії об'єктивно вимагає дальшого удосконалення форм та методів зміцнення соціалістичної законності. Отже, зумовлюючи розвиток демократії, як однієї з головних закономірностей соціалістичного та комуністичного будування, принцип зміцнення законності сам стає об'єктивною закономірністю.

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Київ, Політвидав України, 1961 стор. 89.

Ця думка висловлена у нашій літературі рядом авторів¹. Однак деякі дослідники² вважають, що визнання соціалістичної законності об'єктивною закономірністю знімає питання про боротьбу за її здійснення, створює уявлення, ніби вона зміцнюється механічно, сама собою, отже, турботи про її зміцнення даремні. О. С. Йоффе та М. Д. Шаргородський вказують, що об'єктування процесу зміцнення законності «не відповідає дійсності, суперечить історичним фактам і ...політично помилкове»³.

На наш погляд, такі міркування неспроможні, бо об'єктивні закономірності соціалістичного суспільства не виявляються автоматично, стихійно, а реалізуються в цілеспрямованій діяльності Комуністичної партії, державних органів, всього радянського народу. Тому визнання зміцнення законності об'єктивною закономірністю не заперечує, а навпаки, вимагає ефективних заходів щодо посилення законності і боротьби з порушеннями її.

Автор даної статті робить спробу висвітлити погляди В. І. Леніна на взаємозв'язок процесу зміцнення законності з розвитком Радянської держави на перших етапах соціалістичного будівництва.

Соціалістична законність породжена пролетарською революцією і творчістю народних мас, які, руйнуючи старі закони, знищуючи органи пригноблення народу, створювали нове революційне право⁴. Її основи становили перші декрети Жовтня, що містили програмні вимоги Комуністичної партії щодо створення нового суспільства і політичного ладу.

Соціалістична законність стала принципіально новим методом державного керівництва, який забезпечував здійснення усіх функцій Радянської держави в інтересах революційного перетворення суспільства.

Незважаючи на те, що радянський державний і суспільний лад створив основні економічні і соціально-політичні передумови для додержання революційної законності, потрібні були постійні зусилля для вдосконалення її основи — законодавства, для підвищення рівня правосвідомості мас, боротьби зо всіма спробами порушення законів робітничо-селянської влади.

Ось чому В. І. Ленін, говорячи про значення соціалістичної законності як невід'ємного елемента радянської демократії, завжди підкреслював необхідність зміцнення її на всіх етапах радянського будівництва.

У період становлення і зміцнення Радянської влади найяскравіше виявилася насильствена сторона диктатури пролетаріату, спрямована на придушення різноманітних форм опору експлуататорських класів, а також несвідомих, анархістських настроєних верств населення.

В цих умовах В. І. Ленін особливо турбувався про те, щоб метод здійснення диктатури пролетаріату залишався справді демократичним. Приділяючи велику увагу діяльності каральних органів Радянської держави, він наполегливо добивався, щоб усі арешти проводилися тіль-

¹ М. С. Строгович. Теоретические вопросы советской законности. — «Советское государство и право», 1956, № 4, стор. 15—16; Йоґо ж. Основные вопросы советской социалистической законности. М., «Наука», 1966, стор. 70—74; В. М. Чхиквадзе. Вопросы социалистического права и законности в трудах В. И. Ленина, М., Госюриздат, 1960, стор. 212; Йоґо ж. Государство, демократия, законность. Ленинские идеи и современность, М., «Юридическая литература», 1967, стор. 382.

² О. С. Йоффе и М. Д. Шаргородский. Вопросы теории права, М., «Юридическая литература», 1961, стор. 290; И. Ф. Панкратов. Рецензия на книгу «Правовые гарантии законности в СССР». — «Социалистическая законность», 1963, № 2, стор. 88.

³ О. С. Йоффе и М. Д. Шаргородский. Указ. твір, стор. 290.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 12, стор. 238.

ки на підставі спеціальних постанов¹; якщо ж вживалися надзвичайні заходи, то при першій же можливості обґрунтування цих арештів розглядалося в порядку, установленному законом, а при відсутності складу злочину заарештовані негайно звільнялися².

Про те, як піклувався В. І. Ленін про виховання працівників каральних органів у дусі найсуворішого додержання демократичних прав і свобод громадян, згадує колишній член слідчої комісії при Петроградській Раді М. Модель: «Керівництво Леніна в нашій роботі виявлялося у вимозі обережного і чуйного підходу до вирішення долі людини. В. І. Ленін вказував нам, що треба, перш за все, уважно розібратися, чому обвинувачений став на ворожі позиції, вчинив злочин, і тоді вже визначати, наскільки він небезпечний для Радянської держави». І далі Модель зазначав, що хоча членам комісії бракувало досвіду, однак було чітке розуміння революційної, більшовицької законності, виховане ленінськими настановами³.

Жовтнева революція проголосила найблагородніші принципи справжнього гуманізму, які відбилися в соціалістичній законності. Початковий етап революції характеризувався застосуванням порівняно м'яких мір покарання її ворогів. Це була не м'якотілість революції, а впевненість в історичній правоті і нездоланній силі народу.

Однак буржуазія сприйняла це як слабкість робітничо-селянської влади і посилила підривну діяльність. На III з'їзді Рад у січні 1918 р. В. І. Ленін вказував на неприпустимість лібералізму щодо страшної зради представників буржуазно-імперіалістичного ладу⁴.

Заклик до негайної відсічі ворогам революції не заперечував демократичного характеру Радянської влади, як про це кричала світова буржуазна і «соціалістична» преса, бо він відповідав завданням захисту першої в світі держави робітників і селян. В цьому виявилася величезна переконаність і послідовність Леніна, який понад усе ставив інтереси революції і в цьому вбачав найвищий порядок і законність.

Велике значення мали вказівки В. І. Леніна про суворе додержання революційної законності в проведенні заходів щодо зміцнення союзу робітничого класу і селянства, особливо при розв'язанні найактуальнішого для того часу продовольчого питання⁵. Порушення прав і інтересів селян розглядалися ним як «зганьблення Радянської влади»⁶, і він наполягав на тому, щоб вжити термінових заходів щодо ліквідації цих порушень і покаранні винуватих.

Тайним чином, у перший період існування Радянської влади боротьба В. І. Леніна за створення основ революційної законності зумовлювалася об'єктивною необхідністю подолання опору буржуазії, згуртування трудящих мас навколо робітничого класу.

Утвердження режиму соціалістичної законності утруднювалося тим, що спершу значні області суспільних відносин не були врегульовані відповідними декретами. Тому В. І. Ленін підкреслював, що державні органи, посадові особи при відсутності законів повинні розв'язувати питання на основі своєї революційної правосвідомості. Однак після створення різноманітних галузей законодавства, прийняття першої Радянської Конституції, коли соціально-політичні і правові основи

¹ Див.: В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 35, стор. 89.

² Там же, стор. 215.

³ М. Модель. Революционная законность и революционная бдительность. — «Советская юстиция», 1962, № 7, стор. 16.

⁴ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 427.

⁵ Див.: В. І. Ленін. Твори, т. 26, стор. 450—451; т. 27, стор. 364.

⁶ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 50, стор. 98.

соціалістичної держави досить зміцніли, В. І. Ленін вимагав рішучих заходів щодо посилення законності¹.

З ініціативи В. І. Леніна VI з'їзд Рад обговорив спеціально питання про зміцнення законності і прийняв постанову «Про точне дотримання законів», в якій закликав «для дальшого розвитку і зміцнення влади робітників і селян Росії», усіх громадян республіки, посадових осіб, всі органи додержуватися законів, постанов, положень і розпоряджень центральної влади. Поряд з цим постановою передбачала умови, які забезпечували можливість контролю за проведенням надзвичайних заходів і обжалування їх будь-яким громадянином республіки².

Зупинімося на думці про закономірність підвищення вимог до зміцнення законності в зв'язку з успіхами державно-правового будівництва, про те, що метою цього є дальший розвиток і зміцнення Радянської влади.

Умови громадянської війни і воєнної іноземної інтервенції особливо гостро поставили перед соціалістичною законністю завдання забезпечити найсуворішу централізацію і чіткість роботи всієї суспільно-політичної організації країни, а також залізну революційну дисципліну всього населення.

У зв'язку з цим В. І. Ленін вимагав впровадження принципу законності в діяльність державного апарату, наполягаючи на перебудові його роботи в напрямку посилення контролю за здійсненням постанов центральної влади, закріплення за кожною посадовою особою певної ділянки роботи, встановлення персональної відповідальності за доручену справу, викорінювання бюрократизму й тяганини.

У прийнятому за пропозицією В. І. Леніна декреті Раднаркому від 30 грудня 1919 р. «Про ліквідацію тяганини» підкреслено важливість постанови VI з'їзду Рад. Декрет зобов'язав усі губвиконкоми опублікувати її, впроваджувати в життя, притягати до судової відповідальності осіб, винуватих у порушенні її³.

Найповніше розкриті В. І. Леніним значення революційної законності у відомому «Листі до робітників і селян з приводу перемоги над Колчаком». Показавши, якої шкоди справі революції завдали допущені деякими представниками Радянської влади порушення законності, В. І. Ленін попереджував: «Найменше беззаконня, найменше порушення радянського порядку є вже *діра*, яку негайно використають вороги трудящих...»⁴.

В. І. Ленін завжди був суворим у тих випадках, коли дізнавався, що заради досягнення успіху в проведенні державних або ічних заходів порушувався закон. В 1919 р. Раднарком видав декрет «Про обмеження спільної служби родичів у радянських установах». Незабаром секретар Раднаркому Л. А. Фотієва звернулася до В. І. Леніна з проханням прийняти на роботу до апарату Раднаркому нову співробітницю, всупереч існуючому закону. Резолюція В. І. Леніна була короткою: «Обійти декрети не можна; за одну таку пропозицію віддають до суду»⁵.

Партія, Ленін ніколи не прикрашували дійсність, не закривали очі на «море беззаконня», яке виникло в зв'язку з діяльністю ворожих елементів або недосвідчених, несвідомих працівників. Важливо від-

¹ Див.: В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 37, стор. 129.

² Съезды Советов РСФСР и автономных республик РСФСР. Сборник документов 1917—1922 годов, т. I, Госюриздат, 1959, стор. 93.

³ СУ РСФСР, 1920, № 1—2, стор. 7.

⁴ В. І. Ленін. Твори, т. 29, стор. 497.

⁵ В. І. Ленін. Полн. собр. соч., т. 50, стор. 266

значити, що навіть у цей період, несприятливий для дотримання законності, вони бачили в ній могутню зброю, за допомогою якої підготовлялася, нарешті була здобута перемога над внутрішніми і зовнішніми ворогами Радянської держави.

Після закінчення громадянської війни і воєнної іноземної інтервенції Радянська країна приступила до відновлення зруйнованого війною народного господарства. В. І. Ленін ставить питання про дальше зміцнення законності. У запропонованій ним і ухваленій XI Всеросійською конференцією РКП(б) резолюції говорилося, що черговим завданням партії є впровадження в усіх галузях життя суворих начал революційної законності. «Суворі відповідальність органів і агентів влади і громадян за порушення створених Радянською владою законів і обстоюваного нею порядку повинна йти поряд з посиленням гарантії особи і майна громадян»¹.

У звіті ВЦВК і РНК IX Всеросійського з'їзду Рад В. І. Ленін зазначав: «Чим більше ми входимо в умови, які є умовами тривкої і твердої влади, чим далі йде розвиток громадянського обороту, тим настійніше необхідно висунути твердий лозунг здійснення більшої революційної законності...»².

У цих ленінських положеннях розвивається теза про зростаючу роль законності в міру розвитку соціалістичних суспільних відносин, яка мала не тільки теоретичне, а й величезне практичне значення. Налягодження нових економічних відносин, організація господарського і культурного будівництва вимагали підвищення організованості, дисциплінованості, демократизму радянського суспільства.

В країні розгорнулася творча робота, що супроводилася небаченим піднесенням активності, ініціативи і творчості народних мас. Це дало можливість партії і Радянській державі значно розширити демократію, забезпечити гарантії політичних і соціальних прав і свобод трудящих. За цих умов особливо гостро розгорнулася боротьба з бюрократичними перекозками в роботі державного апарату.

В. І. Ленін вказував: «Радянські закони дуже добрі, тому що надають всім можливість боротися з бюрократизмом і тяганиною...»³. Наполягаючи на широкому розгортанні такої боротьби, Ленін підкреслював, що машина радянської адміністрації повинна працювати акуратно, чесно, швидко⁴. При цьому він відзначав, що суворе додержання законів, розпоряджень Радянської влади всіма державними органами, посадовими особами справлятиме величезний вплив на громадян, сприятиме добровільному і свідомому дотримуванню ними законності.

Для того щоб Радянська держава успішно розв'язала історичні завдання перетворення суспільства на соціалістичних началах, треба було забезпечити, по-перше, нормальне функціонування державного апарату, в зв'язку з чим соціалістична законність мала стати основним принципом його діяльності; по-друге, широке залучення мас до справи державного управління, а охорона демократичних прав і свобод громадян, посилення гарантій їх здійснення також вимагала відповідного розвитку і зміцнення законності.

З цього випливає, що законність органічно властива радянському суспільному і державному ладу. Однак для її реалізації необхідна

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1. М., 1953, стор. 556.

² В. І. Ленін. Твори, т. 33, стор. 145.

³ Там же, стор. 50.

⁴ Див.: В. И. Ленин. Полн. собр. соч., т. 54, стор. 101.

велика організаторська і виховна робота партії, зусилля усіх державних органів, громадських організацій, усіх громадян. Послаблення зусиль спричиняє беззаконня, сваволю, що перешкоджає державній роботі, веде до обмеження демократії, негативно позначається на правосвідомості багатьох членів суспільства, на їх вірі в силу закону і непопушність правопорядку, а тим самим завдає величезної шкоди поступальному розвитку Радянської держави. І навпаки, виконання радянських законів, що стосуються питань державного будівництва і суспільного життя, своєчасне усунення їх порушень, всебічний контроль адміністративних органів і громадськості за додержанням законності прискорюють цей розвиток.

Отже, вимога здійснення суворого режиму революційної законності, що її висував В. І. Ленін на всіх вирішальних етапах розвитку Радянської держави, є однією з форм вираження дії об'єктивних закономірностей розвитку надбудови, а саме — соціалістичної державності.

Ленінські ідеї, збагачені і конкретизовані на сучасному етапі, покладені в основу Програми КПРС, в якій зазначено, що дальше зміцнення законності сприяє поступовому перетворенню соціалістичної державності на суспільне комуністичне самоуправління, а норми права — на правила комуністичного співжиття, додержання їх стане внутрішньою потребою, моральним обов'язком, звичкою всіх людей¹.

В рішеннях XXIII з'їзду КПРС також вказано на необхідність дальшого зміцнення законності як дійового засобу керівництва господарством, впровадження госпрозрахунку, підвищення державної дисципліни, боротьби з правопорушеннями. Втілення в життя цих вказівок забезпечить дальший розвиток економічних, політичних і соціальних основ Радянської держави, що буде комунізм.

¹ Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Київ, Політвидав України, 1961, стор. 92—93.